Камянецкая вежа

Каменецкая башня

Kamenets tower

Камянецкая вежа

Каменецкая башня

Kamenets tower

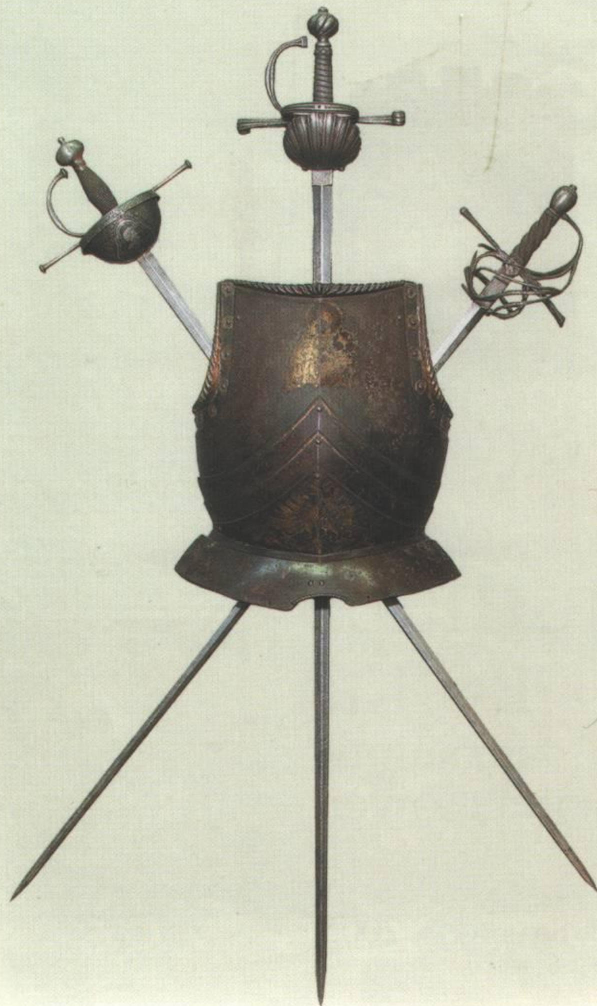

...сруби город
нарече ему
Каменец, зане
бысть земля
каменна...

Камянецкая вежа

Каменецкая башня
Kamenets tower

Мінск «Беларусь» 2005

УДК 728.8.03(476.7)
ББК 85.11(4Беи)
К18

Аўтар тэксту **А.А. Ярашэвіч**

Фота **А.П. Дрыбаса, Дз.М. Раманюка**

Пераклад на англійскую мову **Ю.В. Бажэнава**

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказу і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

На тытуле — помнік князю Уладзіміру Васількавічу ў Камянцы (скульптар А.І. Лышчык)

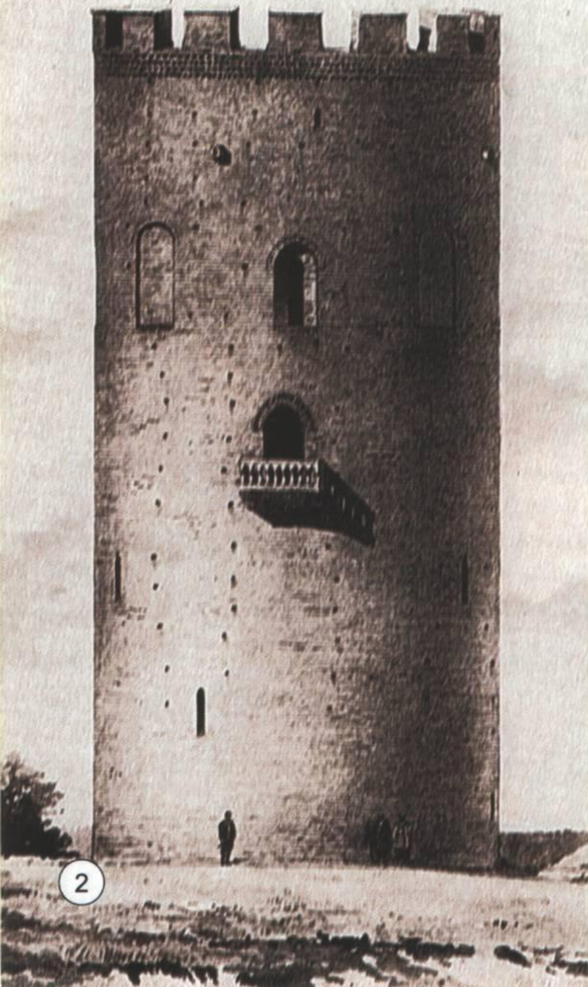
ISBN 985-01-0586-0

Галіцка-валынскі летапіс пад 1276 г. захаваў прыгожы аповяд пра заснаванне Камянца валынскім князем Уладзімірам Васількавічам: «І затым уклаў Бог добрую думку ў сэрца князю Уладзіміру, задумаўся ён, каб дзе-небудзь за Бярэсцем збудаваць горад. І ўзяў ён кнігі прарокаў, у думках кажучы сабе: «Госпадзе Божа, моцны і ўсемагутны, які сваім словам стварае і разбурае, што Ты, Госпадзе, укажаш мне, грэшнаму рабу свайму, тое я і зраблю». Разгарнуў кнігу, і выпала яму прароцтва Ісайі: «Дух Госпада на мне, дзеля яго Бог памазаў мяне дабравесціць жабракам, паслаў мяне вызгаяць сэрцы ў скрусе, аб'явіць палонным вызваленне і сляпым вяртанне зроку … іх назавуць народам праведным, садам Гасподнім у славу яго, і забудуюць пустэчы вечныя, раней запусцелыя, адновяць разбураныя гарады, апусцелыя з даўнейшых родаў». Князь Уладзімір з гэтага прароцтва зразумеў міласць Боскую да сябе і пачаў шукаць адпаведнае месца, дзе б паставіць горад. Зямля ж гэтая запусцела за 80 год пасля Рамана. А цяпер Бог адрадзіў яе міласцю сваёю. І паслаў Уладзімір разумнага мужа па імені Алекса, які пры бацьку яго многія гарады пабудаваў, з тубыльцамі ў чаўнах уверх па рацэ Лосне, каб знайсці, дзе паставіць горад. Той знайшоў такое месца, прыехаў да князя і пачаў расказваць. Князь жа сам паехаў з баярамі і слугамі і ўпадабаў тое месца над берагам ракі Лысны. Расчысціў яго і потым зрубіў на ім горад і назваў яго Камянец, таму што зямля была камяністая»[1]. Назва горада можа паходзіць і ад «стоўпа каменнага» (бо камянёў на навакольным полі было не так ужо многа). Згодна з Галіцка-валынскім летапісам час пабудовы вежы — паміж 1276 і 1288 гадамі. Заснавальнік любіў бываць у сваім новым замку, досыць непрыступным і блізкім да пушчы. Магчыма, і будаваў ён нечуваную вежу на краі княства не толькі дзеля абароны ад агрэсіўных ятвягаў, але і як рэзідэнцыю, якая стаіць далёка ад небяспечных татараў. У 1287 г. Уладзімір Васількавіч, ужо хворы, каб ухіліцца ад сустрэчы з татарамі, з Любомля прыехаў у Бярэсце і, прабыўшы там два дні, паехаў у Камянец. «І тут, у Камянцы, ён ляжаў у хваробе сваёй, і сказаў ён княгіні сваёй і слугам: «Як толькі пойдзе гэтая погань (Целябуга з татарамі. — *А.Я.*) з нашай зямлі, тады паедзем у Любомль». Неўзабаве прыехалі да яго ў Камянец слугі і апавялі, што брат яго Мсціслаў раздае сваім прыхільнікам яго сёлы. Уладзімір паслаў пісьмо брату з папрокамі, і прыехаў да яго пасол Мсціслава выказаць пакорлівасць. Супакоены Уладзімір паехаў з Камянца ў Рай (горад) і там прадыктаваў завяшчанне, у якім, дарэчы, упершыню згаданы Кобрын.

Пасля смерці Уладзіміра Васількавіча (1289 г.) пачалася барацьба паміж братам яго Мсціславам і пляменнікам Юрыем за спадчыну (сваіх дзяцей у князя не было). Мсціслаў хацеў паслаць засады (гарнізоны) у Бярэсце, Камянец і Бельск, аднак там ужо была засада Юрыя. Выявілася, што калі Уладзімір быў яшчэ хворы, берасцяне паехалі да Юрыя і цалавалі крыж, кажучы: «Як толькі не

1

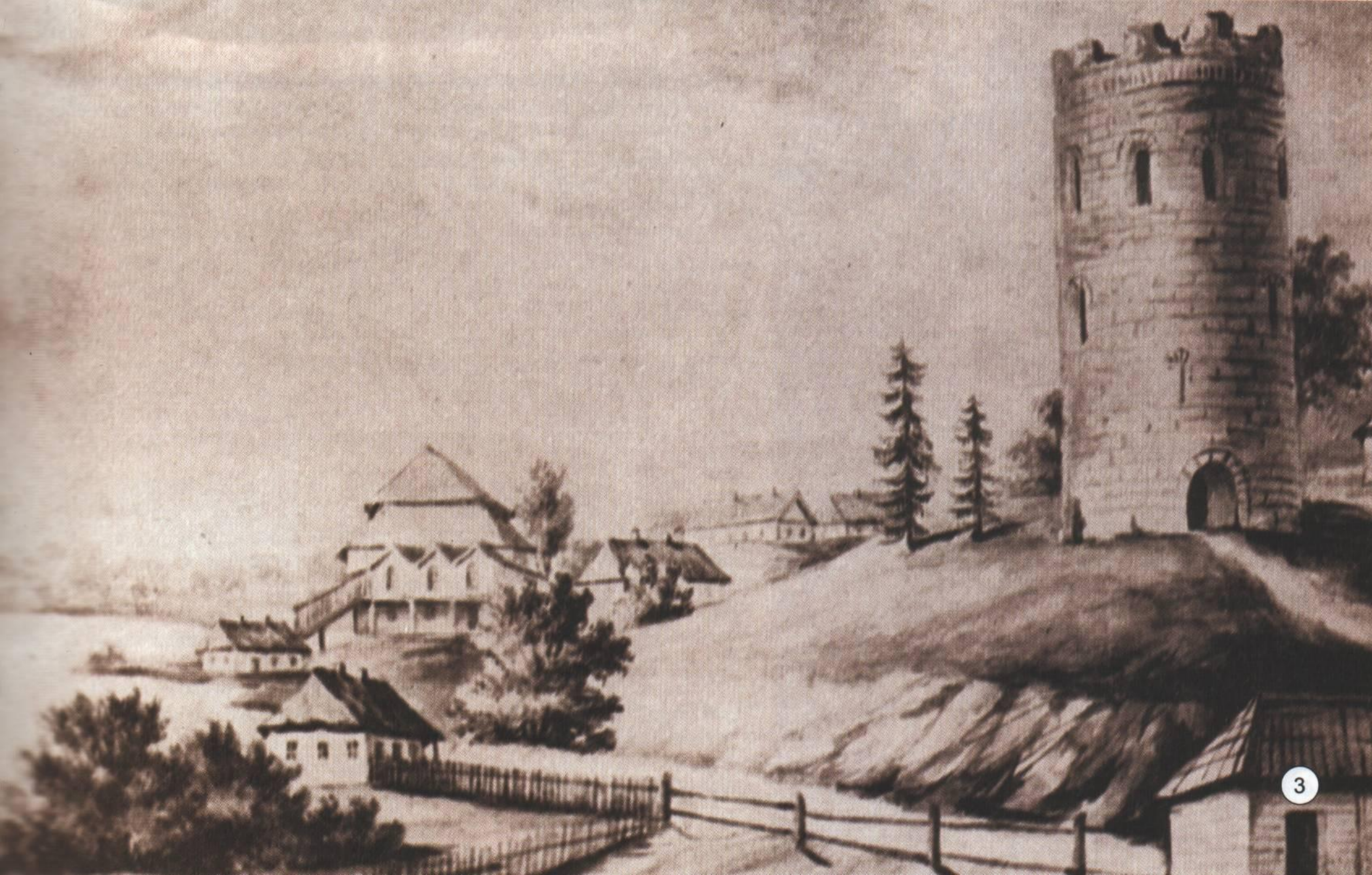

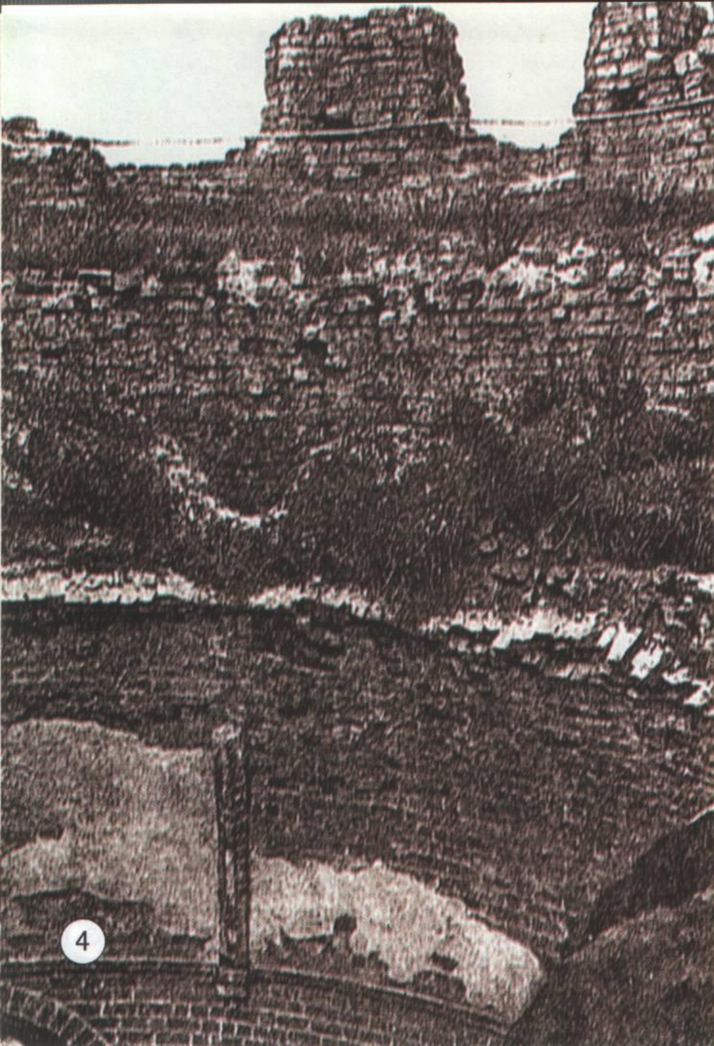
2

будзе твайго дзядзькі, то мы твае і горад твой, а ты наш князь». Дазнаўшыся пра смерць Уладзіміра, Юрый уехаў у Бярэсце і пачаў княжыць па радзе сваіх маладых баяр і берасцян. Калі ж Мсціслаў прыгразіў паклікаць на дапамогу татар, Юрый ад'ехаў з Бярэсця, «абрабаваўшы ўсе дамы свайго дзядзькі, і не засталося каменя на камені і ў Бярэсці, і ў Камянцы, і ў Бельску». Мсціслаў прыехаў у Бярэсце, але прабыў там нядоўга, а паехаў у Камянец і Бельск, паставіў там засады, і рады былі гэтаму ўсе мясцовыя жыхары.

У 1-ай палове XIV ст. Камянец увайшоў у Вялікае княства Літоўскае і пры падзеле спадчыны Гедыміна дастаўся Кейстуту. Горад моцна пацярпеў ад набегаў тэўтонскіх комтураў у 1375, 1378 и 1379 гг. Зяць Кейстута мазавецкі князь Януш у 1382 г. заняў Драгічын, Мельнік, Сураж і Камянец, нібыта як пасаг жонкі Дануты. У 1383 г. Ягайла пасля тыднёвай аблогі заняў замак, але неўзабаве ўступіў Камянец і ўсю берасцейскую зямлю Вітаўту. У часы Крэўскай уніі і барацьбы Вітаўта за суверэнітэт ВКЛ Ягайла заняў Камянец і паставіў у ім польскі гарнізон (1389 г.). Пасля прымірэння Ягайла і Вітаўт часта сустракаліся тут для нарады і палявання ў пушчы. Праз Камянец пралягаў важны шлях з Кароны (Кракаў—Люблін) у ВКЛ — на Гародню, Вільню і далей на ўсход; бывалі ў замку паслы з Еўропы, Ноўгарада і Пскова; у 1409 г. легат папы Аляксандра V уручыў тут каралю Ягайле булу пра нелегітымнасць двух антыпапаў; сюды на сустрэчу з Вітаўтам прыязджаў у 1421 г. пасол англійскага караля Жыльбер дэ Ланua. У 1526 г. пра горад Камянец «з мураванай вежай у драўляным замку» згадвае ў сваіх «Запісках» Сігізмунд Герберштэйн, пасол германскага імператара ў Масковію.

Дзякуючы свайму замку, Камянец ад 1413 г. з'яўляўся цэнтрам павета ў Троцкім і Падляшскім ваяводствах, але ў 1569 г. увайшоў у

3

Берасцейскі павет і ваяводства. Горад і замак так моцна пацярпелі ад вайны ў сярэдзіне XVII ст., што сейм у 1661 г. вызваліў Камянец ад падаткаў на 4 гады. Пасля маскоўска-шведскага нашэсця замак страціў ваеннае значэнне, застаўшыся толькі дваром — цэнтрам староства. Інвентары Камянецкага замка XVIII ст. сведчаць пра пакінутасць вежы. Уезд у замак з боку горада вёў праз браму на вале, далей па мосце цераз роў, праз другую браму, па баках якой знаходзіліся карцары (замак выконваў і функцыі вязніцы). За ровам па перыметры двор быў абнесены вастраколам. Усе пабудовы былі драўлянымі, шкло ў вокнах апраўлена рамкамі з дрэва і волава, камін з ляпнінай, пры ім печ кафельная з арламі... «За межамі замка на вале вежа, пад якой ёсць сховішча з дзвярамі ў яго на верхні ярус... Ніжні ярус без дзвярэй і якога-небудзь закрыцця, гэтая вежа зверху замуравана, у сярэдзіне паруйнавана, у вокнах няма шкла» (1728 г.).

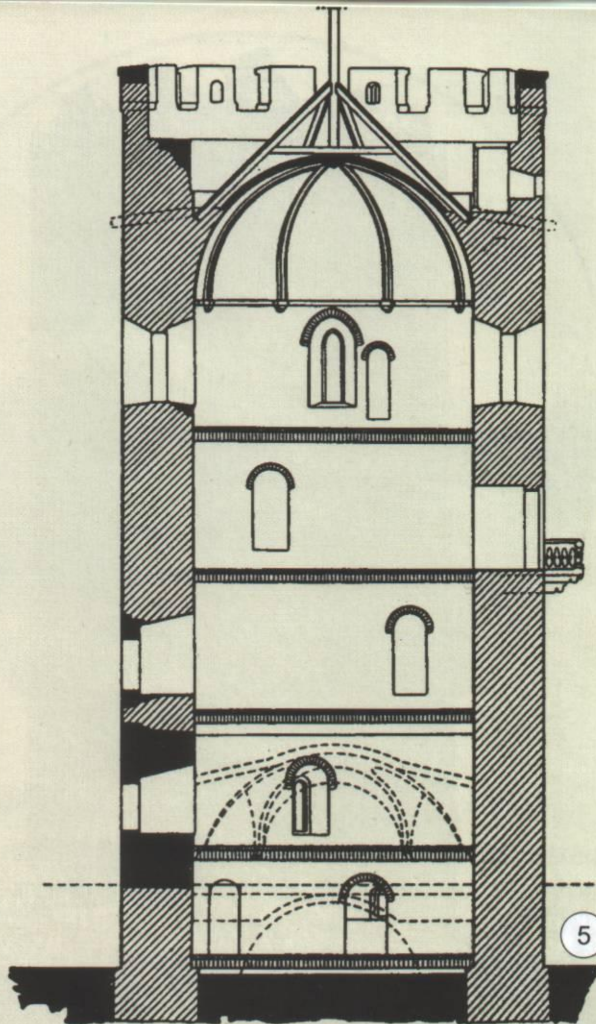
У 1757 г., калі староства дзяржаў гетман Міхал Казімір Радзівіл, на дзядзінцы ўжо стаяў драўляны палац, нядаўна пабудаваны, з шасцю пакоямі, сталовай і залай, у якой па вуглах стаялі два каміны-шкафчыкі, а ў кабінетах — чатыры круглыя печкі. Топка печаў знаходзілася пад залай у падвале са скляпеннямі. (У 1896 г. на месцы замка стаялі будынкі мужчынскага і жаночага вучэльняў. Калі пры будоўлі капалі ямы для іх фундаментаў, знайшлі пад зямлёй цагляную муроўку. Напэўна, гэта быў падвал палаца, згаданага вышэй. Сярод жыхароў існавала паданне, што паміж палацам і вежаю ёсць падземны ход.)

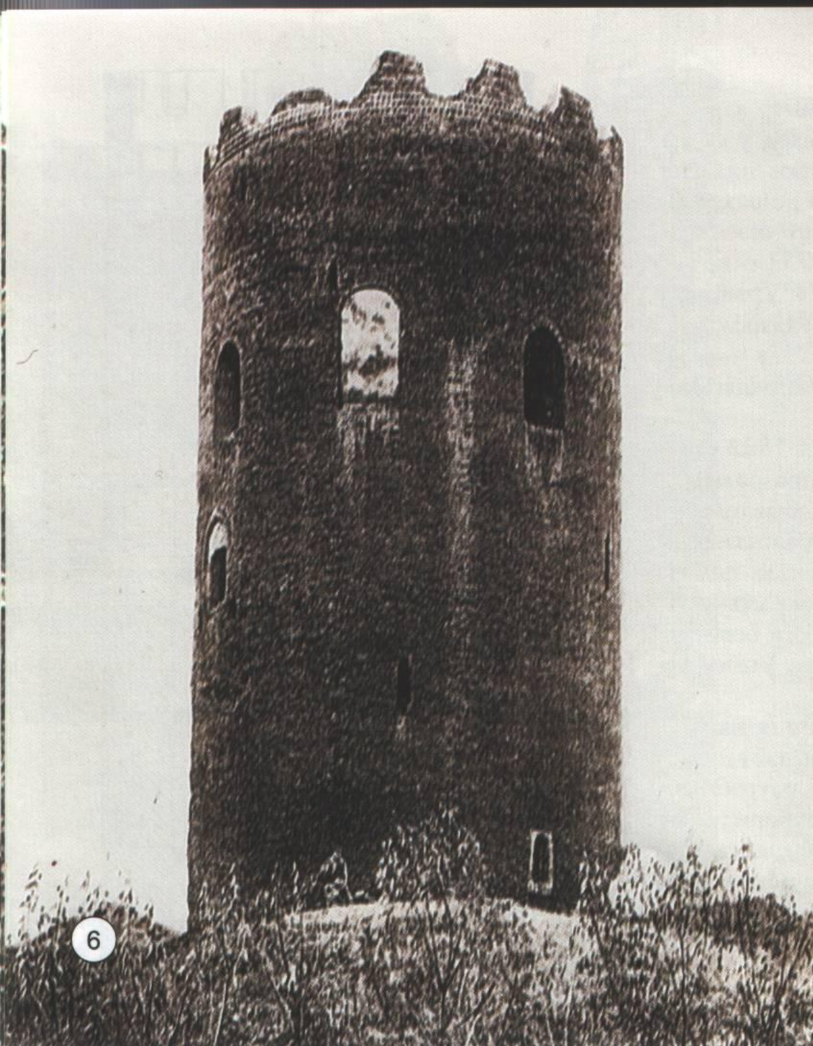
Замак быў абведзены ровам і штакетнай агароджай. «Замкавая вежа круглая, высокая, мураваная, мае пад сабою склеп,

напалову са скляпеннем. Да ўвахода ў склеп прыбудаваны тамбур з распілаваных бярвёнаў, з уваходнымі дзвярамі на завесах. Уваход у склеп ішоў праз такія ж дзверы, толькі з жалезнымі кратамі. Да вежы нядаўна прыбудаваны сені з абчэсанага дрэва, з дзвярамі і падлогай з дошак, і ў саму вежу вядуць такія ж сасновыя дзверы з плах, якія маюць шэсць фрамуг і падлогу з дошак». Пра верхнія ярусы ў інвентары 1757 г. не гаворыцца ні слова, відаць, яны ўжо ніяк не выкарыстоўваліся. Урэшце, у 1761 г. у Камянцы стаяў полк драгунаў, і цікаўны Удальрык Радзівіл, які служыў у ім, з афіцэрамі назіраў рэдкую астранамічную з'яву — праходжанне Венеры праз дыск Сонца. Тады яшчэ ніхто не зацікавіўся паходжаннем і гістарычнай каштоўнасцю вежы.

Апошні вядомы інвентар Камянецкага замка за 28 снежня 1822 г. апісвае радавы скарбавы двор, не згадваючы ні пра валы, ні пра равы. Вежа аказалася ўжо зусім за яго межамі, з яе пачынаюць здабываць цэглу. «На правым баку за замкавым дзяцінцам стоўп, ці старажытная вежа, з цэглы вымуравана, вакол яе ўнізе штабель вынятай цэглы, пад ёю падвал з новым прыбудаваным тамбурам з сасновага дрэва, накрытым дранкай, з лесвіцай, умураванымі вушакамі і дзвярамі. С другога боку вежы зроблены склад... Наверсе вежы скляпенне з цэглы дзіравае. Унізе — лесвіца для магчымасці рамонту ўверсе гэтага будынка».

Здзіўляе, што ў 1826 г., адразу пасля драматычнага ўступлення на трон, імператар Мікалай I загадаў не разбураць старажытныя пабудовы, у прыватнасці замкі, аднак і рамантаваць толькі вароты ў іх ці патрэбныя памяшканні. Міністэрства ўнутраных спраў запатрабавала ад губернатараў звесткі пра наяўнасць такіх старажытнасцяў. Гродзенскі грамадзянскі губернатар К.В. Максімовіч накіраваў запросы павятовым спраўнікам. 3 лістапада 1827 г. атрымана данясенне з Брэста «аб наяўнасці муравана-га стоўпа ў Камянцы, які належаў графам Веліогурскім». Спраўнік абме-

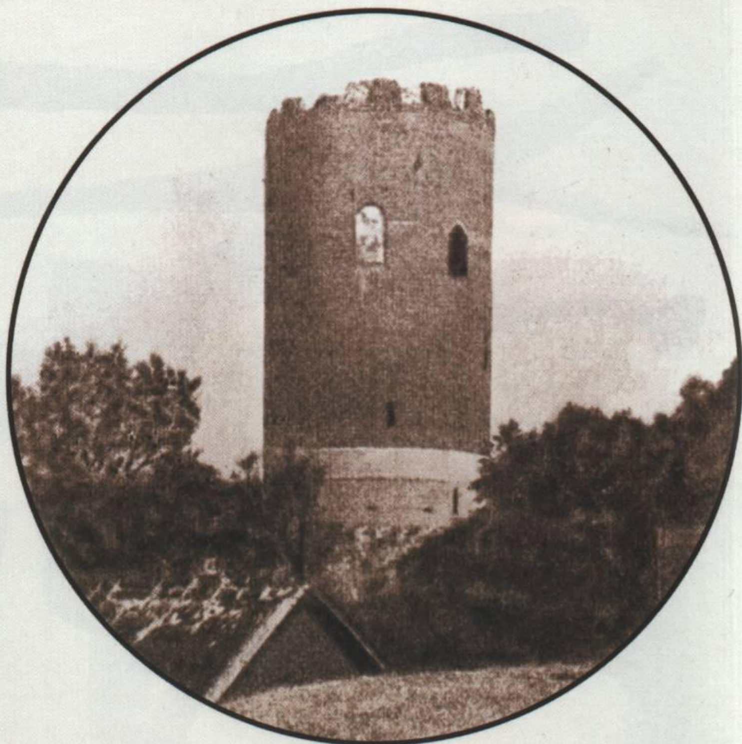
раў стоўп і паведаміў, што вышыня яго 35,5 аршына, акружнасць — 48 аршынаў, таўшчыня сцен 3 аршыны. «Цэгла зусім не папсутая, і паколькі (стоўп) збудаваны са старажытнага добрага матэрыялу, то цэгла амаль скамянела, і гэты стоўп вельмі трывалы, а толькі як у сярэдзіне было некалькі паверхаў, то верхнія падлогі пашкоджаны».

Спраўнік не змог высніць, калі і для чаго пабудаваны «слуп, ці вежа», якая здаўна знаходзіцца ў Камянцы, але даведаўся, што калі ў мястэчку была Магдэбургія, то гэты слуп у якасьці герба быў паказаны на пячатцы. Мясцовыя жыхары выказвалі розныя версіі. Адны казалі, што вежа пабудавана нейкім удзельным князем, каб у яе пасадзіць за злачынствы свайго роднага брата, і другая такая ж нібыта была пабудавана ў Камянцы-Падольскім ці ў Хэлме для арышту другога брата-злачынцы. Іншыя лічылі, што калі ў тутэйшых месцах жылі ятвягі, вежа ўжывалася для абароны і ў ей маглі змяшчацца некалькі соцень чалавек на адным паверсе, а іх было тры. «Каля той вежы ёсць замак, пабудаваны з дрэва на насыпным вале, з аднаго боку ракою і з трох бакоў равамі абведзены, і ў часы бітваў, калі замак быў абложаны, то гарнізон, які абараняў мястэчка, размяшчаўся ў такіх пабудовах і адтуль праз вакенцы кідаў патрэбныя для паратунку снарады». У дакладзе спраўніка змяшчаецца гіпотэза паходжання назвы Белавежскай пушчы ад назвы вежы, якая калісьці называлася Бела Вежа з-за таго, што яна была пабелена вапнаю, «чаго і зараз засталіся на ёй сляды».

У 1837 г. Ігнат Кулакоўскі прысылае губернатару ў Гродне пераклад з французскай мовы «Стоўп Камянца Літоўскага» і карціну з выявай вежы. У тэксце ўказана дата заснавання Камянца — 1276 г. У «Гродзенскіх губернскіх ведамасцях» за 1845 г. быў надрукаваны артыкул «Вежа ў Камянцы Літоўскім», падпісаны «Іг. К.». Аўтар (Ігнат Кулакоўскі) пісаў, што ў 1837 г., калі ён быў у Пецярбургу і Маскве, прагледзеў у музеі Румянцава Валынскі летапіс, знойдзены ў 1809 г. Далей падаецца летапіснае апавяданне пра заснаванне Камянца, але выказаны наіўны матыў пабудовы стоўпа: на памяць аб знаходжанні тут князя. Паведамляецца, што ўнутры яшчэ засталіся рэшткі драўляных ступеняў, а ад паловы вышыні(?) вядуць уверх ступені, выкладзеныя ў сценах. Каменныя скляпенні з дзіркамі, у 1834 г. яшчэ быў наверсе купал, таксама дзіравы. Унізе вежы знаходзіліся прасторныя паграбы.

У тым жа годзе гродзенская будаўнічая камісія накіравала памочніка архітэктара Калянкевіча ў Камянец з заданнем апісаць вежу. Ён абмежаваўся кароткай справаздачай: вежа мае пяць паверхаў, драўляныя перакрыцці і цаглянае скляпенне ўверсе зусім абваліліся.

У кнізе «Старажытная Польшча», надрукаванай у Варшаве ў 1846 г., Міхал Балінскі сціпла апісаў стан Камянца і вежы: «…цяпер кволае мястэчка, толькі адзін гэты стоўп, без ужытку ўжо амаль пяць вякоў, тырчыць сваімі руінамі над грудай нізкіх халуп. Унутры гэтага самавітага помніка захаваліся нават рэшткі дубовых

Историческій памятникъ Гродненской губ. XII в.

Бѣлая Каменецкая Вѣжа—„столпъ каменъ высотою 17 саженей, подобенъ удивленію всѣмъ зрящимъ нань“ (Ипат. лѣт. 1275-6 г.), выстроенная Волынскимъ княземъ Владиміромъ Васильковичемъ для защиты основаннаго имъ г. Каменца отъ нападенія ятвяговъ.

7

Башня XIII в. въ м. Каменцѣ-Литовскомъ (въ древности Каменецъ Русскій) близъ гор. Бреста, построенная княземъ Володиміромъ Васильковичемъ.

сходаў Бог ведае якіх часоў, але ад паловы вышыні ідуць уверх ступені ў сцяне; скляпенні, хоць і дзіравыя, як рыбалоўная сетка, але яшчэ трымаюцца, пад вежай прасторныя падвалы»[2]. З Балінскім аглядаў і абмяраў вежу суседні памешчык І.А. Херсонскі, які зрабіў прыгожы малюнак. Апісанне Гродзенскай губерні М. Баброўскага (1862 г.) таксама адзначае ў вежы мураваныя ступені і дубовыя бэлькі.

Пытанне аб рамонце вежы ўзнікла ў 1853—1866 гг., магчыма, пад уплывам сумнага лёсу Каложскай царквы. У гэты час Камянецкі двор належаў памешчыку Касаржэўскаму. У гродзенскай будаўнічай камісіі знайшлі план вежы, невядома калі і кім начэрчаны, але ніякія працы не выконваліся.

У 1869—1881 гг. улады зноў зацікавіліся Камянецкай вежай. Звесткі з губернскай будаўнічай камісіі не даюць нічога новага ў параўнанні з ранейшымі; адзначана, што мясцовыя жыхары называюць вежу «стаўпом», а таксама, што пограб унізе пад ёю быў перакрыты скляпеннямі. Тады ж у Пецярбургу з'явілася публікацыя І.І. Сразнеўскага, які пераказаў пісьмо Будзіловіча за 2 жніўня 1864 г.

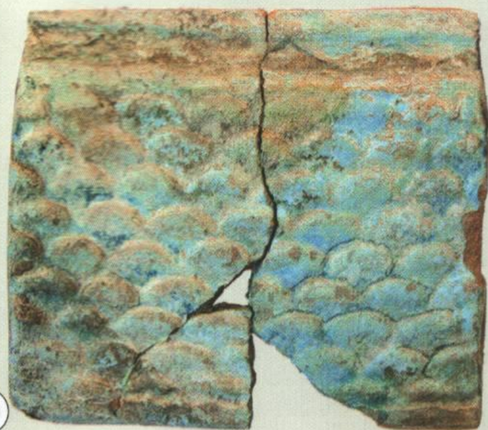

8

9

з апісаннем Камянца і вежы. Будзіловіч (яшчэ студэнт Пецярбургскага універсітэта, пазней вядомы славяназнаўца) даслаў Сразнеўскаму малюнкі драўлянай царквы і вежы, а таксама свае назіранні. «Таўшчыня зубчатых сцен вежы (1 сажань і 2 вяршкі) дае падставу лічыць, што яна з'яўлялася ў свой час крэпасцю. Вышыня вежы 12 сажняў 2 аршыны, дыяметр 6 сажняў. Ад паўночнага ўсходу яе відаць за 15 вёрст. Гара на беразе ракі па ўсіх прыкметах насыпная: пра гэта сведчыць правільны круглы выгляд і круты пад'ём на 2 сажані. У вежы 4 паверхі; 1-ы захаваў скляпеністую столь, іншыя — згнілыя драўляныя бэлькі. Вокны вузкія (4 вяршкі), даўжынёю ў рост чалавека, толькі на 4-ым паверсе чатыры вялікіх акны ў чатыры бакі свету і пятае вузкае. Уверсе скляпенне, сцены закончаны тупымі зубцамі. Зверху скляпенне было пакрыта пластом пяску, зарасло пустазеллем і дрэвамі. Унізе вялікае каменнае сутарэнне. Пабудавана з чырвонай цэглы; звязка і вапнавая цэгла так зацвярдзелі за вякі, што ўвесь стоўп нібы адзін вялікі камень. Памешчык, нябожчык Касаржэўскі, спрабаваў разбіць на цэглу, але не змог. Цяпер стоўп стаіць пусты, ні на што не годны». Мясцовыя жыхары

10

11

12

13

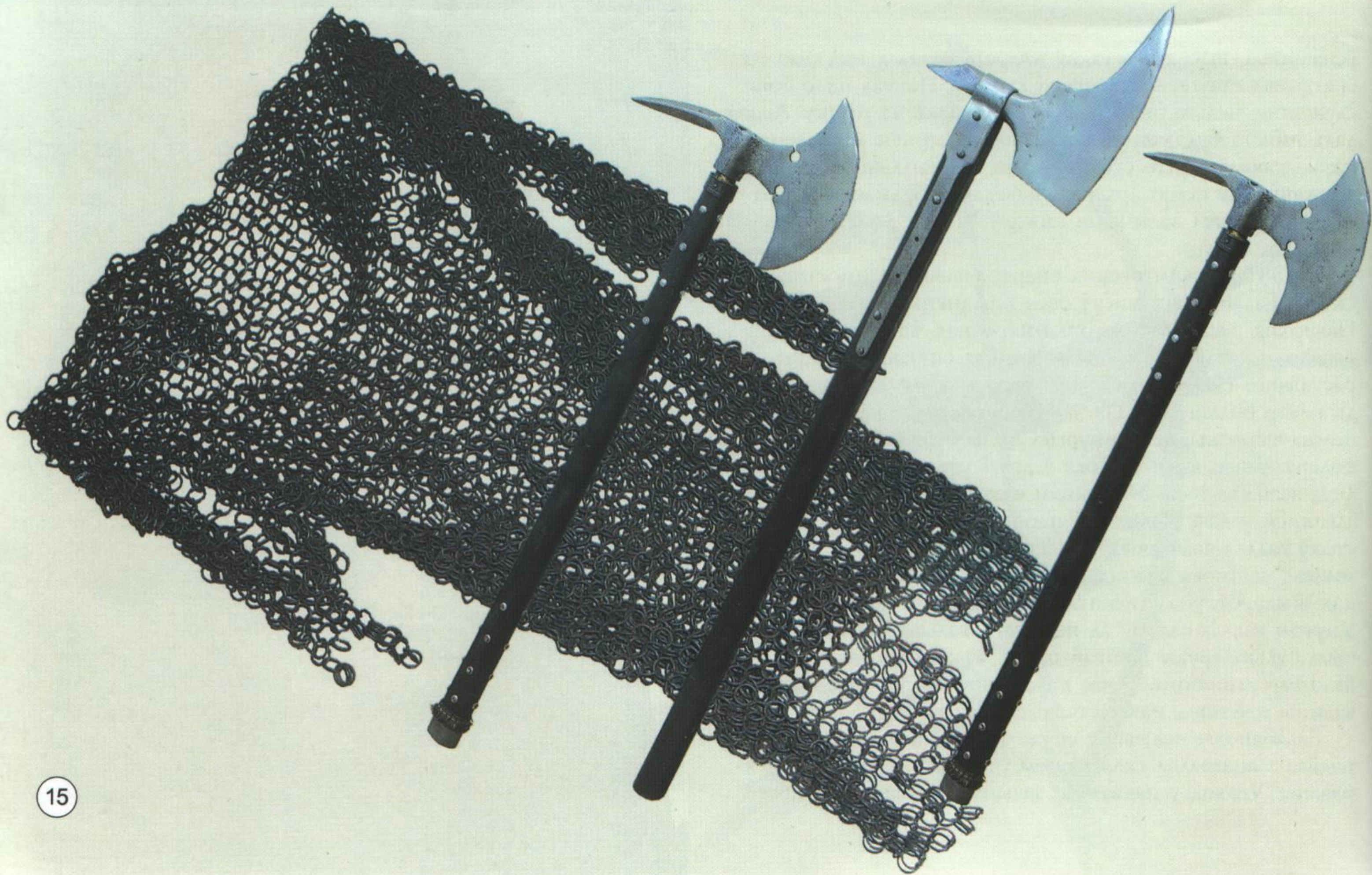

14

ўспаміналі, што яшчэ гадоў дзесяць назад у нядзелю і ў святы над стаўпом вывешвалі харугву. Пакуль ішло богаслужэнне, нельга было пачынаць гандаль на рынку. Апавядалі, нібыта будавалі стоўп веліканы, стоячы на каленях; казалі таксама, што стоўп — гэта надмагільны помнік велікану. Але нейкі археолаг паведаміў Будзіловічу, што стоўп збудавалі валынскія князі ў XIII ст. як пагранічную крэпасць.

У 1881 г. у «Литовских епархиальных ведомостях» святар Балабановіч апісаў стан Камянецкай вежы 1879 г. Паверхня насыпнога ўзгорка няроўная, так што помнік «стаіць у катлавіне, у якую часткова сцякае вада пры раставанні снегу ці дажджы. Вышыня яго 16 сажняў, дыяметр больш за 6. Цэгла трох колераў: цёмна-жоўты, цёмна-чырвоны, цёмна-буры. Сцены бура-чырвонага колеру. Унізе, каля ўвахода ў другі паверх, яны выкрышыліся, асабліва ў самай ніжняй частцы. Гэтыя выемкі глыбінёй у дзве з паловай цагліны ўтварыліся ад дзеяння стоку вады і чалавечых рук. Тупыя зубцы ўверсе параслі зеллем, часткова паападалі. Верхняе скляпенне, па звестках жыхароў, упала некалькі год таму, але не раней 1864 г. Унутры ніякіх слядоў ад паверхаў, толькі выемкі, дзе былі бэлькі, груды пабітай цэглы ляжаць на самым ніжнім скляпенні». У час паўстання 1863 г. у вежы быў ваенны цэйхгауз, нават стаялі гарматы.

Балабановіч налічыў у вежы чатыры паверхі, у тым ліку падвал з ацалелым скляпеннем і круглай адтулінай пасярэдзіне. Уваход у падвал не зачыняўся. Уваход на другі

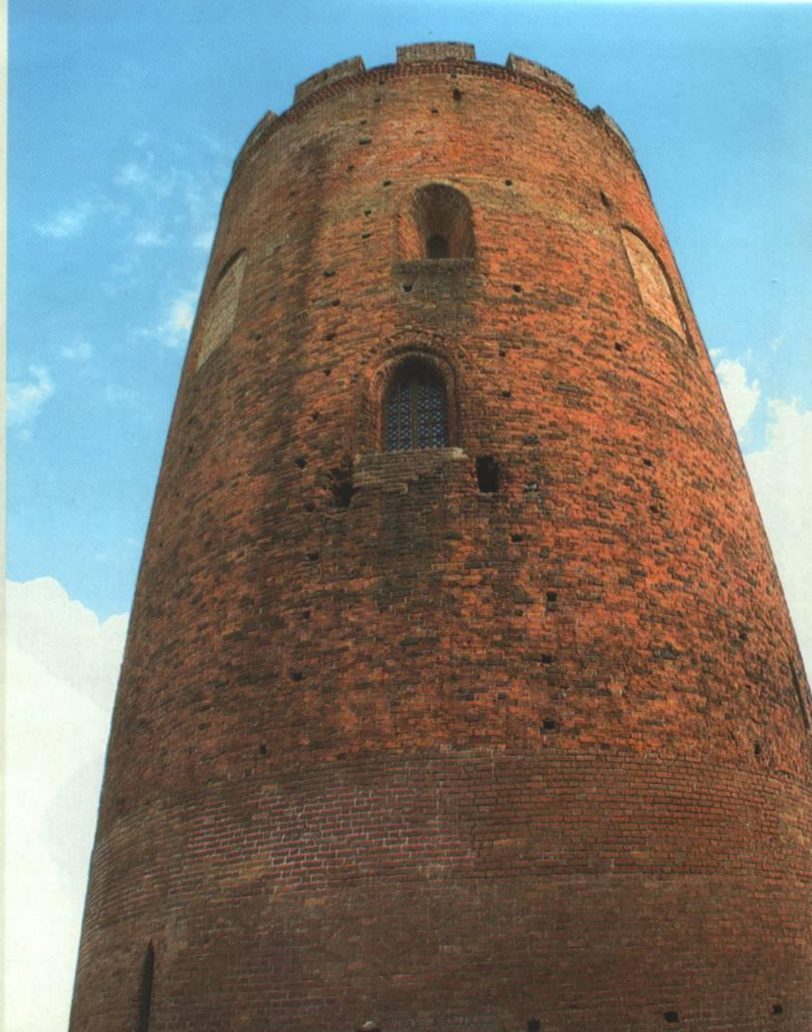

15

паверх па загаду станавога прыстава быў забіты дошкамі, але дзеці ўсё-такі цягалі адтуль цэглу. Аўтар заўважыў сляды тынку ўнутры верхняга паверха. Ён апісаў размяшчэнне акон па паверхах і іх форму. «Гадоў 20 таму (у сярэдзіне XIX ст.) вежа яшчэ была абведзена агароджаю, ад якой не засталося і следу. Цяпер вакол вежы гразь і гной, з-за чаго нязручна нават яе агледзець. Нячыстыя жывёлы знаходзяць прытулак у паграбе і выкрышаных месцах сцен знадворку».

Камянецкім дваром, адпаведна і вежай, ад 1798 г. валодаў граф Вяльгорскі, затым Касаржэўскі, пасля 1863 г. — рускі памешчык Іваноў. У 1879 г. двор быў куплены на імя Штарка, інспектара народных вучылішчаў, і Балабановіч баяўся, што стоўп неўзабаве могуць ператварыць у свіран або склад. Утварылася грамадская камісія для захавання старажытнага помніка, якая мела намер аднавіць верхняе скляпенне вежы і абгарадзіць тэрыторыю, але гэтага не адбылося.

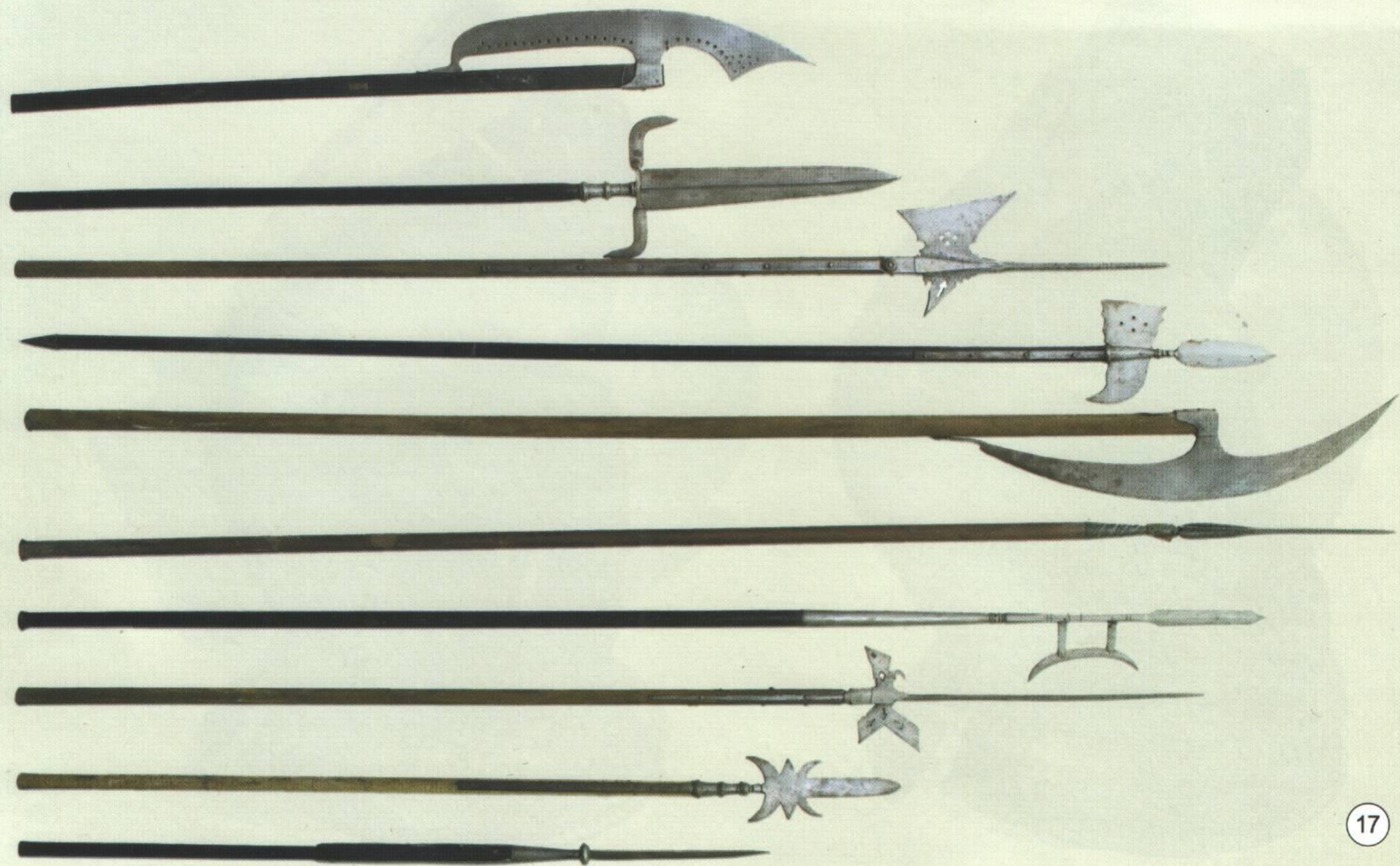
У 1899 г. па просьбе Імператарскай археалагічнай камісіі акадэмік архітэктуры Ул.В. Суслаў даследаваў Камянецкую вежу і склаў праект яе рэстаўрацыі. Імператар Мікалай II наказаў абмежавацца неабходнымі работамі: 1) аднавіць знешнюю абліцоўку сцен і вакон-ных праёмаў там, дзе яна пашкоджана; 2) паправіць зубцы па чарцяжу акадэміка Суслава и накрыць іх каменнымі плітами; 3) унутры вежы наверсе зрабіць канічны дах, які не павінен узвышацца над зубцамі і аснова якога павінна знаходзіцца на ўзроўні паміж

16

17

зубцамі для стоку вады. Работы былі выкананы ў 1903 г.: закладзены цэглай разбураныя ўчасткі сцен і зубцоў, пакладзены драўляныя бэлькі і перакрыцці паміж паверхамі. 10 тысяч штук цэглы для рэстаўрацыі вырабіў селянін Матыкальскай воласці Сямён Дранюк. Муроўку выканаў майстар з Гродна Адам Арцішэўскі[3]. Апрача таго, быў адкінуты ад сцен вежы слой зямлі глыбінёю 3 м і абкладзена каменнямі паверхня вала, які пры гэтым утварыўся. Такім чынам, адкрыўся знадворку ніжні ярус вежы, які ў інвентарах лічыўся падвалам (мяркуючы па камянях у сценах унутры, ён і служыў складам-«лядоўняй» для захоўвання прадуктаў).

Вежы накшталт Камянецкай былі таксама ў Бярэсці і Гродне; дзве захаваліся каля Холма, аднак яны значна саступаюць Камянецкай па памерах і архітэктурна-будаўнічых якасцях. У муроўцы Камянецкага стоўпа, у адрозненне ад Холмскіх, не скарыстаны палявы камень. Для будоўлі спатрэбілася амаль паўмільёна цаглін памерамі каля 26,5х13,5х8 см, цёмна-чырвонага і жаўтаватага колеру. Для лепшай звязкі з растворам на адной плоскасці цэглы зроблены падоўжныя раўчукі (нібы ад пальцаў рукі). Якасна выканана і муроўка на вапнавым белавата-шэрым растворы, таўшчыня швоў 2—4 см. Для звязвання радоў цэглы ў іх чаргуюцца два «лажкі» і адзін «тычок» (балцкая ці вендская муроўка). У сценах вежы за шмат вякоў не адбылося значных страт ад прыродных уздзеянняў. Сцены ўверх становяцца крышку танчэйшымі, утвараючы знадворку невялікі нахіл да вертыкальнай восі. Яны не маюць

ніякіх гарызантальных ці вертыкальных падзелаў, прарэзаны толькі вокнамі-байніцамі, толькі ў самым версе вежа аздоблена поясам з чатырох радоў парэбрыка. У першым ярусе — дзве байніцы, у другім і трэцім — па тры, у чацвёртым — дзве і шырокі праём са сціплым гатычным парталам. Гэта, напэўна, старажытны ўваход, звернуты ў бок ракі, да яго пазней дадалі балкон. У пятым ярусе чатыры байніцы з раскрыццём унутр і на двор, а паміж імі плоскія нішы з паўцыркульным верхам, калісьці тынкаваныя і пабеленыя. Ступені ў сцяне пачынаюцца пасля 3-га яруса і выводзяць на верх вежы з 14 зубцамі, у іх невялікія адтуліны, якія служылі для назірання ў час варожага абстрэлу. Знадворку і ўнутры ў муроўцы сцен засталося мноства рэгулярных паглыбленняў, у якіх мацаваліся будаўнічыя рыштаванні. Пры археалагічных даследаваннях М.А. Ткачовым быў выяўлены пад вежай фундамент, раней невядомы, глыбінёй 2,3 м і дыяметрам каля 16 м з палявога каменю і засыпкай чыстым дробным пяском[4]. Вежа першапачаткова была падзелена ўнутры на пяць ярусаў дошкавымі перакрыццямі па драўляных бэльках у рознай колькасці. Паміж 2-ім і 3-ім ярусамі перакрыцце трымалася на двух узаемна перпендыкулярных радах бэлек у разліку на большую нагрузку. Невядома, калі над двума ніжнімі ярусамі былі выкладзены скляпенні; хутчэй за ўсё, на схіле готыкі, а не ў XIX ст., як лічыў М.А. Ткачоў. Ён жа слушна сцвярджаў, што вежу не бялілі да 1950-ых гг. і не з ёю звязана назва Белавежскай пушчы.

Камянецкая вежа-данжон уяўляе сабою унікальны помнік ваеннага дойлідства на ўсходнеславянскіх землях. Узнікнуўшы ў Нармандыі, гэты тып абарончага будынка ў XI—XIII стст. распаў-

19

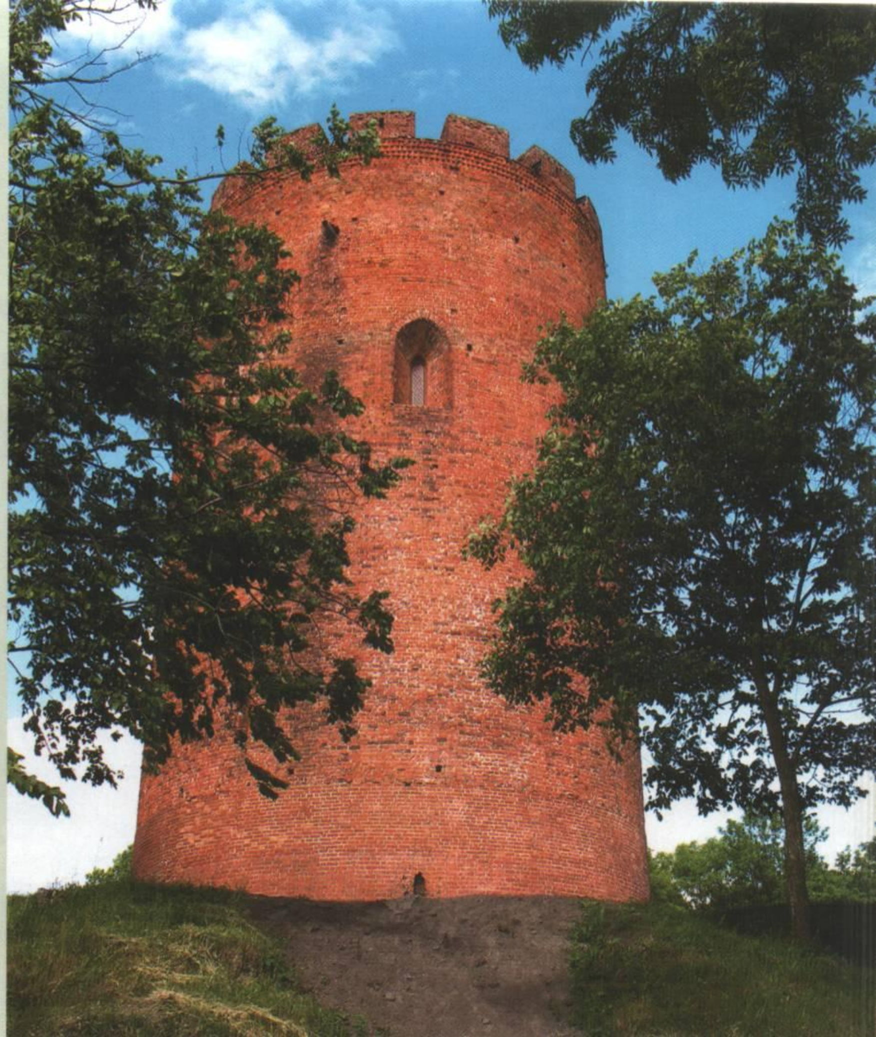

сюдзіўся па Заходняй Еўропе, дасягнуўшы зямель Заходняй Русі. Строгі масіўны воблік вежы нагадвае раманскую архітэктуру, але стрэльчатыя і трохлопасцевыя завяршэнні праёмаў, а таксама яе стромкасць даюць падставы прылічваць яе да самых ранніх помнікаў готыкі на беларускіх землях. Ад 1950 г. вежа з'яўляецца філіялам Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея.

Гісторыя Камянца звязваецца ў нашым уяўленні найперш са знакамітай вежай, менш вядомы падзеі яго культурнага і царкоўнага жыцця, пачатак якому паклаў князь Уладзімір Васількавіч, празваны Філосафам, які заснаваў тут першую царкву Дабравешчання і забяспечыў яе іконамі і літургічнымі кнігамі. Апісанне Камянца 1562 г. указвае ў ім чатыры царквы: Дабравешчання, Уваскрэсення, Нараджэння Хрыстова і Святога Сімяона. Дабравешчанская перастала існаваць у 1654 г. Царква Нараджэння Хрыстова характарызуецца ў 1579 г. як вельмі састарэлая, але з іканастасам. У 1797 г. царква згарэла ў час пажару мястэчка, захавалася толькі цудатворная ікона Маці Божай «древнейшей прекрасной живописи» (тыльны бок ліпавай дошкі абгарэў, але лікі засталіся непашкоджанымі). Прыхаджане сумесна набылі багатую сярэбраную пазалочаную шату і вялікія вянцы. Пасля скасавання прыхода ў 1835 г. ікона была перанесена ў Сімяо-

наўскую царкву і змешчана на горнае месца. Народ асабліва шанаваў гэту каштоўную святыню[5].

Уваскрэсенская царква ўпершыню згадваецца ў 1562 г. У 1637 г. кіеўскі мітрапаліт Пётр Магіла заснаваў манастыр з царквою Уваскрэсення. Пабудавалі царкву мяшчане, служылі ў ёй толькі манахі, вярхоўная ўлада належала кіеўскаму мітрапаліту; першым ігуменам быў Макарый Такарэўскі. Зямельную маёмасць манастыра пацвярджалі каралі Уладыслаў IV Ваза (1639 г.), Міхал Карыбут Вішнявецкі (1670 г.), Ян III Сабескі (1676 г.). Манастыр згадваецца апошні раз у 1726 г. Храм, які стаяў на Літоўскай вуліцы, да 1782 г. так збуцвеў, што літургічныя прылады з яго былі перанесены ў царкву Святога Сімяона, але да канца XVIII ст. адноўлены, а ў 1835 г. прыпісаны да Сімяонаўскай царквы. Пахіленую ад старасці царкву апісаў Будзіловіч у лісце да І.С. Сразнеўскага: «Я не знаўца тэорыі мастацтва і не магу вызначыць, да якога стылю належаць адмысловы насценны жывапіс і абразы гэтай царквы, але і для нявопытнага вока яна ўяўляе штосьці асаблівае, рэдкасць у мясцовым краі. Іканастас у ёй невялікі і царскія вароты вельмі малыя. Намесная ікона Спасіцеля, відавочна, падноўлена няўдала. Храмавы абраз Уваскрэсення досыць арыгінальны: унізе мноства дэманаў — у свіных і іншых выявах. Затое жывапіс усходняй запрастольнай сцяны выдатны. Дванаццаць апосталаў ва ўвесь рост і дзесяць святаў,

усе са славянскімі надпісамі, добра захаваліся і дасканалага жывапісу. Многа абразоў перанесена з Уваскрэсенскай у новую Сімяонаўскую, усе цудоўнага жывапісу. Ды яшчэ пры ўваходзе ў старую царкву ўражваюць два абразы рэдкім майстэрствам жывапісу. Сцэны размаляваны таксама досыць па-майстэрску, але ўжо ў часы добрай памяці Уніі — пад моцным уплывам лацінскага жывапісу. Святыя ў выглядзе манахаў пад кронамі дрэваў моляцца з незвычайнай пакорай і горка плачуць пра салодычы раю — гэта кантраст праваслаўнай выяве сузіральнага пустэльніка, хаця б св. Ануфрыя, яго абраз таксама ў царкве. Шаты святых усе звычайныя, часам дапасаваныя да палесцінскага клімату, апрача шышака, шчыта і кап'я, досыць своеасаблівых. Свецкага жывапісу накшталт партрэтаў я не знайшоў, было калі зняць». Турбуючыся, што царкву пераробяць, Будзіловіч пісаў: «Сумна думаць, что выдатны, хоць крыху пацямнелы, жывапіс можа трапіць пад руку якога-небудзь правінцыяльнага маляра, які не пасаромеецца перарабіць усё на свой густ, ці што даўніна трапіць на паддашак...»[6]. На жаль, прадказанне Будзіловіча збылося: ад Уваскрэсенскай царквы нічога не захавалася.

З 1835 г. у Камянцы застаўся адзіны Сімяонаўскі прыход. У 1759 г. на месцы

старой царквы была пабудавана новая, з двухвежавым фасадам і купалам. 29 верасня 1839 г. яна стала саборам. Храмавы абраз іканастаса ў канцы XIX ст. намаляваў віленскі мастак І.П. Трутнеў. Звон вагою каля 500 кг з выявамі Спаса, Маці Божай і Святога Мікалая быў выліты ў 1887 г. на заводзе Самгіна ў Маскве. У 1912—1914 гг. па праекту архітэктара В.А. Срока на высокім узгорку пабудаваны новы мураваны Свята-Сімяонаўскі сабор з пяццю купаламі і высокай шатровай званіцай над бабінцам[7]. У 1920-ыя гг. жыхарка вёскі Пруска Феадосія Піліпаўна Трайчук у памяць сына-лётчыка, які загінуў ў 1918 г. у Францыі, і рэгент хору Сямён Паўлавіч Карнялюк купілі ў храм трох'ярусны разны дубовы іканастас, выкананы ў 1912 г. для бакавога прыдзелу сабора Аляксандра Неўскага ў Варшаве.

Са старажытным Сімеонаўскім храмам, напэўна, звязана выдатная Чэцця-Мінея 1489 г.[8], перапісаная сынам святара Бярозкаю з Навагрудка (зараз знаходзіцца ў Кіеве). На адной з яе старонак надпіс кінаварам паведамляе месца напісання, імя і паходжанне пісца: «Списана бысть книга сия, нарицаемая четья въ граде оу камянци при великомъ короли андреи в лето 6997, а тогды держалъ от короля камянец панъ третина кухмистръ, а писал сию книгу березка с Новагородка с Литовского попович попа литовоцкого с(ы)нъ Семионовъ Долъбнича и в митрополии а п(и)сал есми от початка книги сам от дошки до половины от с(вя)того семиона до сорок с(вя)тых...». Дзіўным здаецца ў надпісе згадка пра караля Андрэя, таму што каралём у 1489 г. быў Казімір Ягелон. Але запіс у кароткай «Хронікі

Вялікага княства Літоўскага» (Альшэўскі кодэкс): «...король Андрей Казимир умер лета (от) божьего нарожения 1500» — паказвае нам, што Казімір Ягелон меў і другое імя. Вядомы кіеўскі прафесар М.І. Пятроў лічыў, што ў надпісе маецца на ўвазе Камянец Літоўскі (знойдзены рукапіс недалёка адсюль, у Седлецкай губерні). Ён адзначыў у царкоўнаславянскім тэксце наяўнасць паўднёварускіх (украінскіх) і беларускіх слоў, што характэрна для Брэсцкага рэгіёна. Бясспрэчна лічыў рукапіс «заходнерускім» А.І. Сабалеўскі. На прызначэнне кнігі для нейкай Сімеонаўскай царквы, якая знаходзілася калі не ў Камянцы, то не далее чым у Брэсце, дзе здаўна існаваў праваслаўны манастыр Святога Сімяона Стоўпніка, можа сведчыць і тое, што бацьку пісца, святара царквы ў Літоўцы (пад Навагрудкам), звалі Сімяон Доўбніч, а пачаў Бярозка працу над рукапісам у дзень Святога Сімяона.

Валынскі летапісец пранікнёна падвёў вынік жыцця князя Уладзіміра Васількавіча, які памёр у Любомлі 10 снежня 1289 г.: «Ён быў многаразумны кніжнік і філосаф, якога не было на ўсёй зямлі і пасля яго не будзе. Тым, хто прасіў, даваў, голых адзяваў, даўжнікоў выкупляў... за гады княжання свайго многія гарады збудаваў пасля бацькі свайго. Пабудаваў ён Бярэсце, а за Бярэсцем пабудаваў горад на пустым месцы, названым Лестне, і даў яму імя Камянец... У ім ён пабудаваў каменную вежу вышынёю ў 17 сажняў, вартую

здзіўлення ўсіх, хто яе бачыць. І паставіў царкву Благавешчання Святой Багародзіцы, і аздобіў яе іконамі залатымі, і скаваў сярэбраныя сасуды служэбныя і паклаў у ёй Евангелле-апракас, акаванае серабром, і Апостал-апракас, і парамійнік, і саборнік айца свайго, і крыж уздвізальны ўклаў...». Такім чынам, заснаваўшы Камянец, Уладзімір Васількавіч патурбаваўся не толькі пра яго абарону, але і пра царкоўна-духоўнае развіццё яго жыхароў. Не дайшлі да нас кнігі і іконы, падараваныя князем, але на месцы яго царквы ўзвышаецца Свята-Сімяонаўскі сабор, а Камянецкі стоўп, як і сем стагоддзяў назад, уражвае наведвальнікаў простай і велічнай архітэктурай.

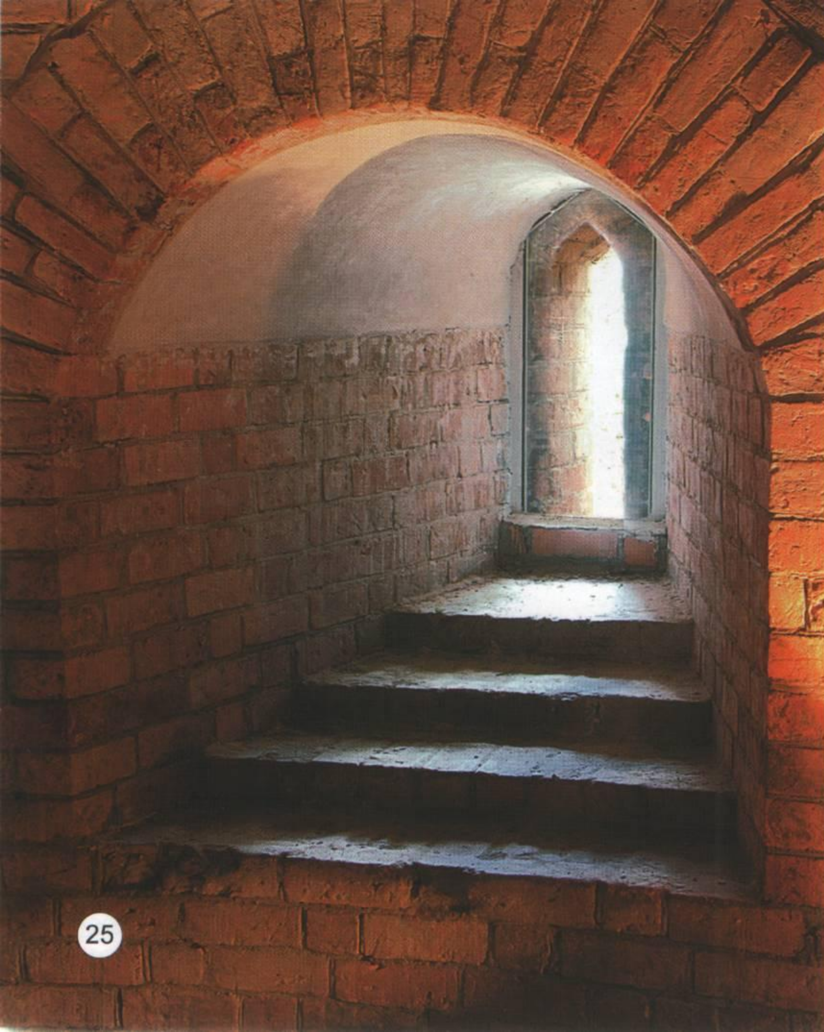
Галицко-волынская летопись 1276 г. сохранила прекрасный рассказ об основании Каменца волынским князем Владимиром Васильковичем: «И потом вложил Бог благую мысль в сердце князю Владимиру, задумался он, чтобы где-нибудь за Берестьем поставить город. И взял он книги пророков, мысленно говоря себе: «Господи Боже, сильный и всемогущий, своим словом созидающий и разрушающий, что ты, Господи, укажешь мне, грешному рабу своему, то я и сделаю». Раскрыл книгу, и выпало ему пророчество Исайи: «Духъ Господень на мне, ради его Бог помазал меня благовествовать нищим, послал меня исцелять сокрушенные сердца, возвестить пленникам освобождение и слепым прозрение... их назовут народом праведным, насаждением Господним во славу его, и застроят пустыни вечные, прежде запустевшие, возобновят разоренные города, запустевшие с древних родов». Князь Владимир из этого пророчества понял милость Божию к себе и начал искать подходящее место, где бы поставить город. Земля же эта опустела за 80 лет после Романа. Ныне же Бог возродил ее милостью своею. И послал Владимир умного мужа по имени Алекса, который при отце его многие города построил, с местными жителями в челнах вверх по реке Лосне, чтобы найти, где город поставить. Тот нашел такое место, приехал к князю и начал рассказывать. Князь же сам поехал с боярами и слугами и полюбил то место над берегом реки Лысны. Расчистил его и потом срубил на нем город и назвал его Каменец,

потому что была земля камениста»[1]. Название города может происходить и от «столпа каменна» (камней на окрестных полях было не так уж много).

Согласно Галицко-волынской летописи, время постройки башни — между 1276 и 1288 гг. Основатель любил бывать в своем новом замке, достаточно неприступном и близком к пуще. Может, и строил он невиданную до того башню на краю княжества не только для защиты от агрессивных ятвягов, но и как резиденцию, удаленную от докучливых татар. В 1287 г. Владимир Василькович, уже больной, чтобы избежать встречи с татарами, из Любомля приехал в Берестье и, пробыв там два дня, поехал в Каменец. «И тут, в Каменце, он лежал в болезни своей, и сказал он княгине своей и слугам: «Как только уйдет эта погань (Телебуга с татарами. — А.Я.) из нашей земли, тогда поедем в Любомль». Вскоре приехали к нему в Каменец слуги и рассказали, что брат его Мстислав раздает своим сторонникам его села. Владимир послал письмо с упреками, и приехал к нему посол Мстислава с выражением покорности. Успокоенный Владимир поехал из Каменца в Рай (город) и там продиктовал завещание, в котором впервые упомянут Кобрин.

После смерти Владимира Васильковича (1289 г.) началась борьба между его братом Мстиславом и племянником Юрием за наследство (своих детей у князя не было). Мстислав хотел послать засады (гарнизоны) в Берестье, Каменец и Бельск, однако там уже есть засада Юрия. Оказалось, что когда еще был болен Владимир,

берестьяне поехали к Юрию и целовали крест, говоря: «Как только не станет твоего дяди, то мы твои и город твой, а ты наш князь». Узнав о смерти Владимира, Юрий въехал в Берестье и стал княжить по совету своих молодых бояр и берестьян. Когда Мстислав пригрозил призвать на помощь татар, Юрий уехал из Берестья, «пограбив все дома дяди своего, и не осталось камня на камне и в Берестье, и в Каменце, и в Бельске». Мстислав приехал в Берестье, но пробыл там недолго, а поехал в Каменец и Бельск, поставил там засады, и рады были этому все местные жители.

В 1-й половине XIV в. Каменец вошел в Великое княжество Литовское, а при разделе наследства Гедимина достался Кейстуту. Город сильно пострадал от набегов орденских комтуров в 1375, 1378 и 1379 гг. Зять Кейстута мазовецкий князь Януш в 1382 г. занял Дрогичин, Мельник, Сурож и Каменец, как мнимое приданое жены Дануты. В 1383 г. Ягайло после недельной осады занял замок, но вскоре уступил Каменец и всю берестейскую землю Витовту. В период Кревской унии и борьбы Витовта за суверенитет ВКЛ Ягайло занял Каменец и поставил в нем польский гарнизон (1389 г.). После примирения Ягайло и Витовт часто встречались здесь для совещаний и охоты в пуще. Через Каменец проходила важная дорога из Короны (Краков—Люблин) в ВКЛ — на Гродно, Вильно и далее на восток; бывали в замке послы из Европы, Новгорода и Пскова; в 1409 г. легат папы Александра V вручил здесь польскому королю

26

буллу о нелегитимности двух антипап; сюда на встречу с Витовтом приезжал в 1421 г. посол английского короля Жильбер де Ланнуа. В 1526 г. о городе Каменце «с каменной башней в деревянном замке» упоминает в своих «Записках» Сигизмунд Герберштейн, посол германского императора в Московию.

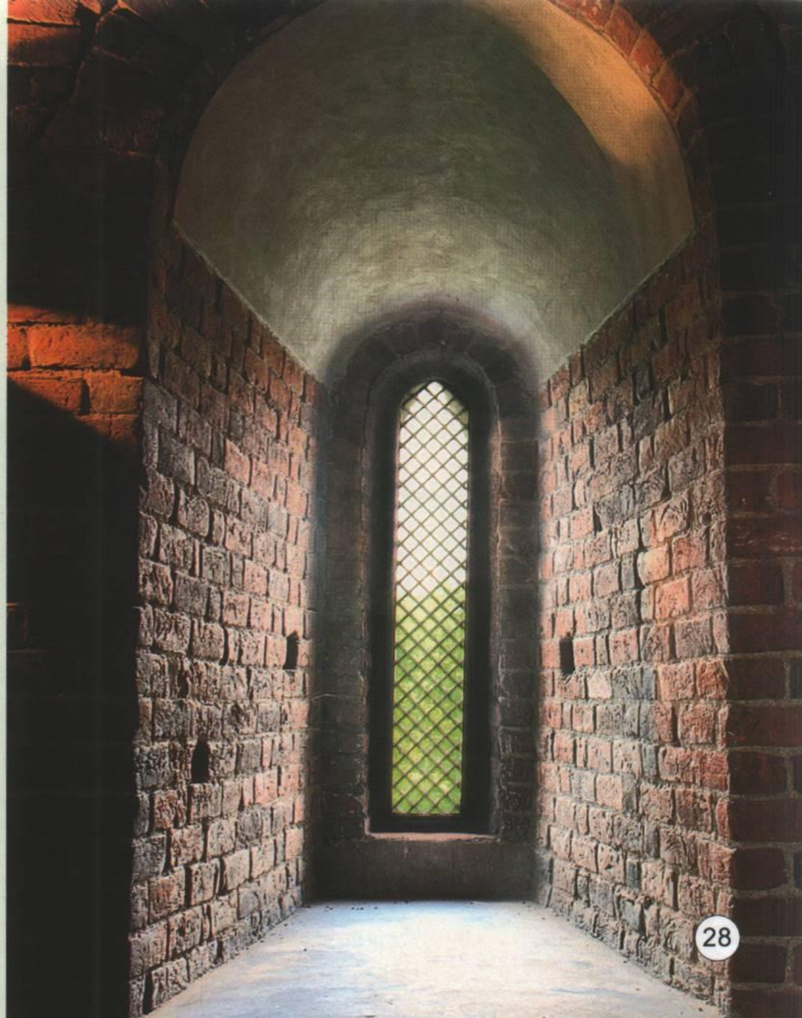
Благодаря своему замку, Каменец с 1413 г. был центром повета в Трокском и Подляшском воеводствах, но в 1569 г. вошел в Берестейский повет и воеводство. Город и замок так сильно пострадали в войну середины XVII в., что сейм в 1661 г. освободил Каменец от налогов на 4 года. После московско-шведского нашествия замок утратил военное значение, оставшись лишь двором — центром староства. Инвентари Каменецкого замка XVIII в. рисуют картину заброшенности башни. Въезд в замок со стороны города вел через ворота на валу, затем по мосту через ров, сквозь другие ворота, по бокам которых находились карцеры (замок выполнял и функции тюрьмы). За рвом по периметру двор был обнесен остроколом. Все постройки были деревянные, стекла в окнах оправлены в дерево и олово, камин с лепниной, при нем печь кафельная с орлами... «За пределами замка на валу вежа, под которой есть укрытие с дверью в него на верхний ярус... Нижний ярус без двери и какого-либо закрытия, эта вежа сверху замурована, внутри поруйнована, в окнах нет стекол» (1728 г.).

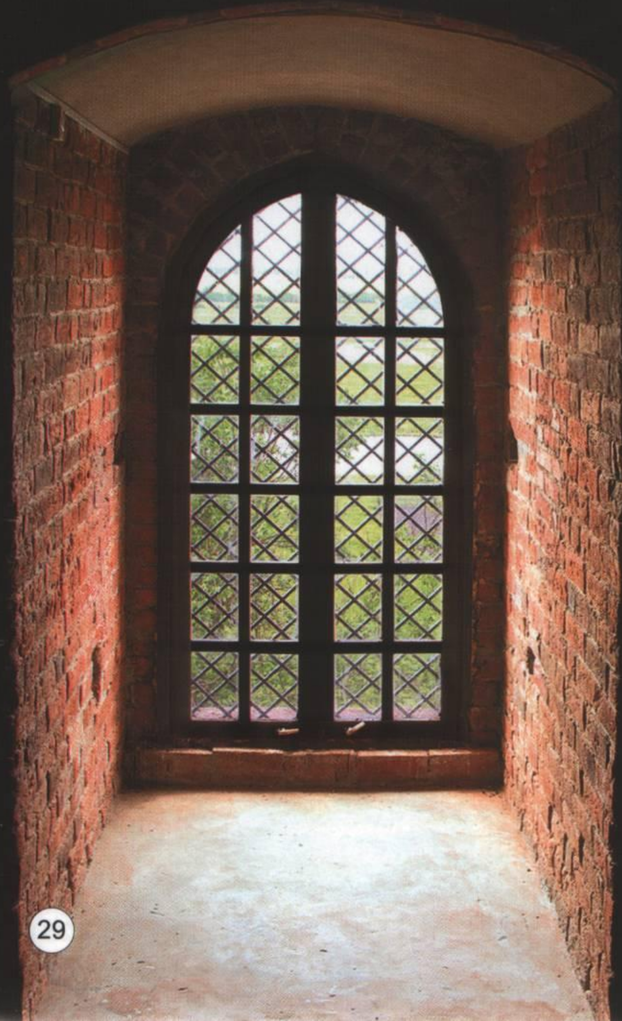
В 1757 г., когда староство держал гетман Михал Казимир Радзивилл, на детинце уже стоял дворец деревянный, недавно построенный, с шестью комнатами, столовой и залой, в

которой по углам стояли два камина-шкафчика, а в кабинетах — четыре округлые печки. Топка печей находилась под залой в сводчатом подвале. (В 1896 г. на месте замка стояли здания мужского и женского училищ. Когда при постройке копали ямы для их фундаментов, нашли подземную кирпичную кладку. Скорее всего, это был подвал дворца, упомянутый выше. Среди жителей ходило предание, что между дворцом и башней существует подземный ход.)

Замок окружали ров и штакетная ограда. «Замковая башня округлая, высокая, кирпичная, имеющая под собою склеп, наполовину сводчатый. Ко входу в склеп пристроен тамбур из распиленных бревен с входной дверью на завесах. Вход в склеп шел через такую же дверь, только с железной решеткой. К башне недавно пристроены сени из тесаного дерева, с дверями и полом из досок, и в самую башню ведут двери такие же сосновые из плах, имеющие шесть фрамуг и пол из досок». О верхних ярусах в инвентаре 1757 г. не говорится ни слова, видимо, они уже никак не использовались. Впрочем, в 1761 г. в Каменце стоял драгунский полк, и служивший в нем любознательный Удальрик Радзивилл с офицерами наблюдал редкое астрономическое явление — прохождение Венеры через диск Солнца. Тогда еще никто не задумывался над происхождением и исторической ценностью необычной башни.

Последний известный инвентарь Каменецкого замка от 28 декабря 1822 г. описывает заурядный казенный

двор, не упоминая ни о валах, ни о рвах. Вежа оказалась уже вовсе за его пределами, из нее начинают добывать кирпич. «В правой стороне за замковым детинцем столп, или древняя башня, из кирпича вымурована, вокруг оной внизу штабель вынутого кирпича, под ней подвал с вновь пристроенным тамбуром из соснового дерева, накрытым дранью, с лестницей, вмурованными косяками и дверью. С другой стороны башни сделан склад... Наверху башни свод из кирпича продырявленный. Внизу — лестница для возможности ремонта вверху этого здания».

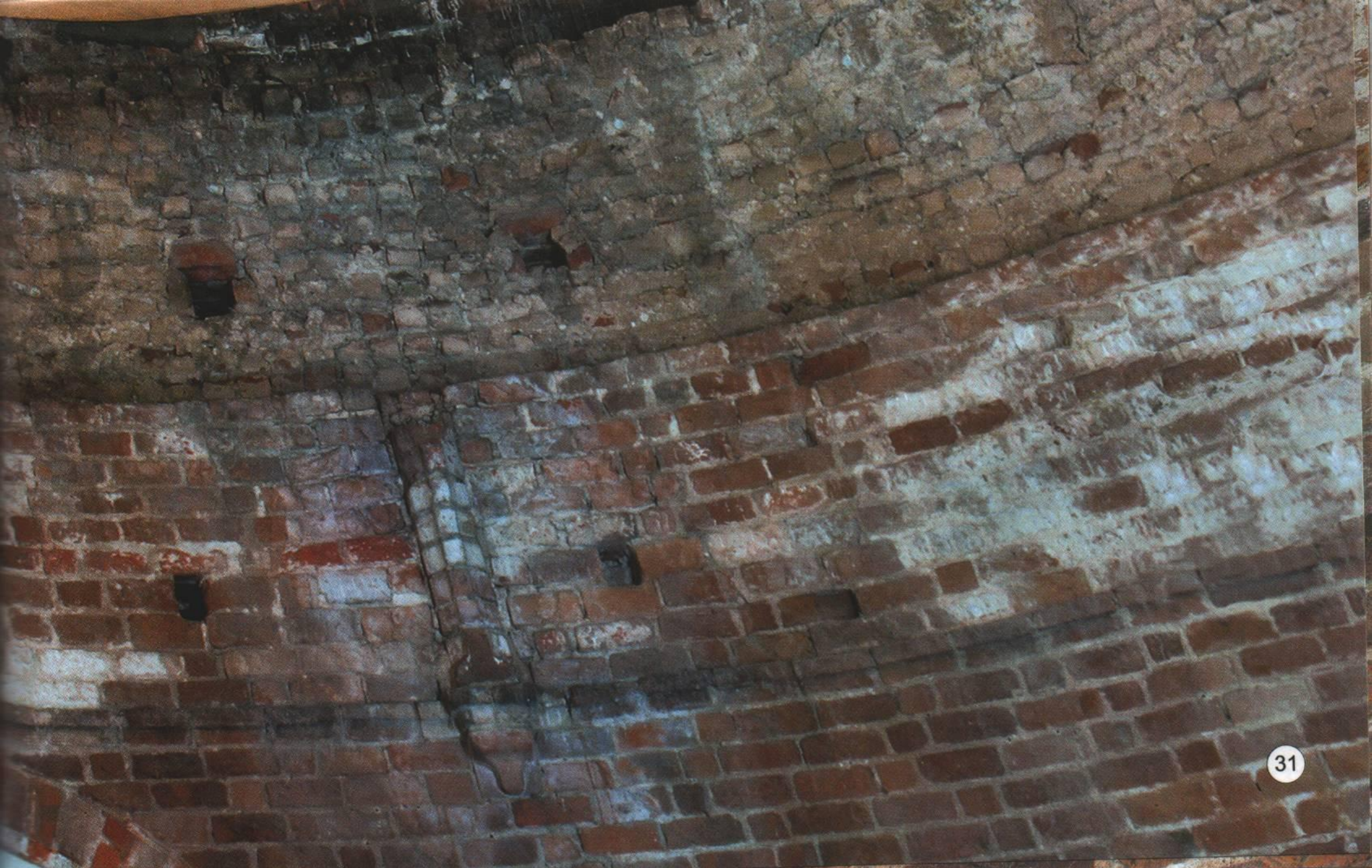
Удивительно, что в 1826 г., сразу после восшествия на престол, император Николай I приказал не разрушать древние здания, в частности замки, а чинить, правда, чинить только ворота в них или нужные помещения. Министерство внутренних дел затребовало от губернаторов сведения о наличии таких древностей. Гродненский гражданский губернатор К.О. Максимович направил запросы уездным исправникам. 3 ноября 1827 г. получено донесение из Бреста «о наличии каменного столпа в Каменце, принадлежавшем графам Велиогурским». Исправник обмерил столп и сообщил, что высота его равна 35,5 аршина, окружность — 48 аршин, толщина стен 3 аршина. «Кирпич ни в чем не испорчен, и так как (столп) построен из древнего хорошего материала, то кирпич почти скаменелый, и сей столп весьма прочный, а токмо в середине как было несколько этажей, то полы верхние разстроены».

Исправник не смог выяснить, когда и зачем построен «столб, или башня», которая издавна находится в Каменце,

30

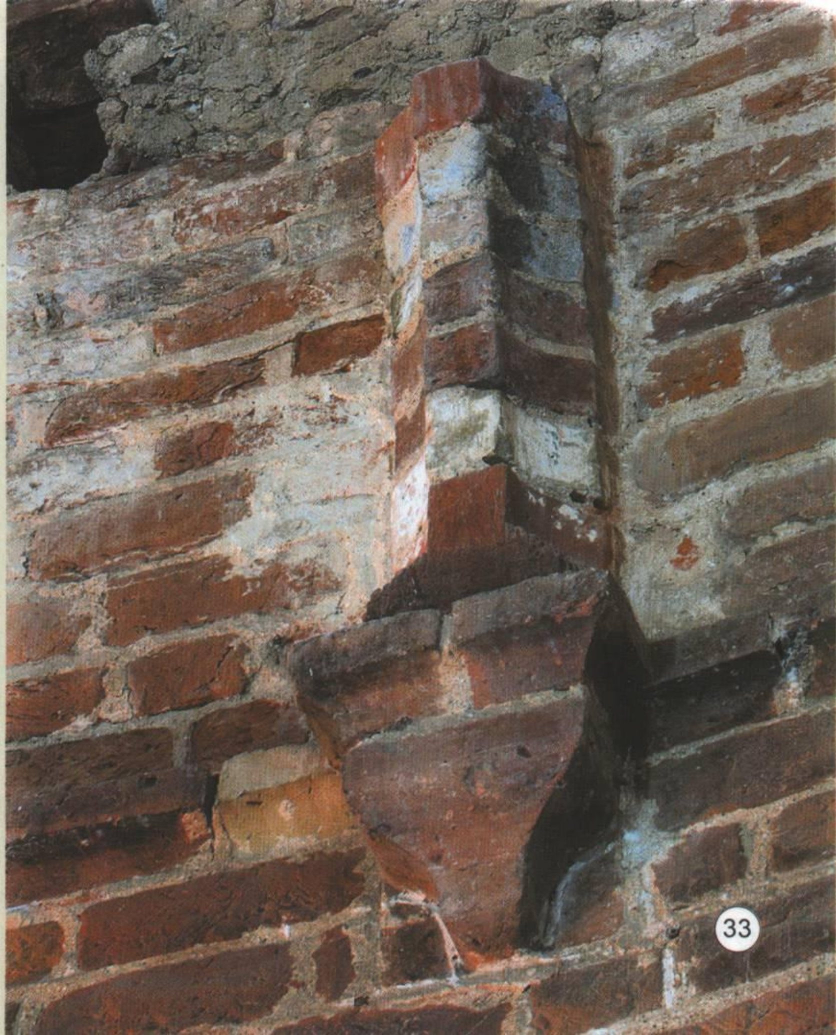

31

TEODORV

но узнал, что когда в местечке была Магдебургия, то этот столб в качестве герба был изображен на печати. Местные жители излагали разные версии. Одни говорили, что башня построена неким удельным князем, чтобы заключить в ней за преступления своего родного брата, и другая такая же якобы была построена в Каменце-Подольском или в Хелме для ареста второго преступного брата. Другие считали, что во времена проживания в здешних местах ятвягов башня применялась для обороны и в ней могли помещаться несколько сот человек на одном этаже, а таковых было три. «Около той башни есть замок, с дерева выстроенный на высыпанном валу, с одной стороны рекою и с трех сторон рвами обведенный, и во время сражений, когда замок был осажден, то гарнизон, защищающий местечко, в подобных строениях помещался и оттоль через окошки бросал нужные для спасения себе снаряды». В докладе исправника содержится версия происхождения названия Беловежской пущи от названия этой башни, некогда звавшейся Бела Вежа из-за того, что она была побелена известью, «чего и ныне остались на ней следы».

В 1837 г. Игнатий Кулаковский послал губернатору в Гродно перевод с французского «Столп Каменца Литовского» и картину с изображением башни. В тексте указана дата основания Каменца — 1276 г. В «Гродненских губернских ведомостях» за 1845 г. была опубликована статья «Башня в Каменце Литовском», подписан-

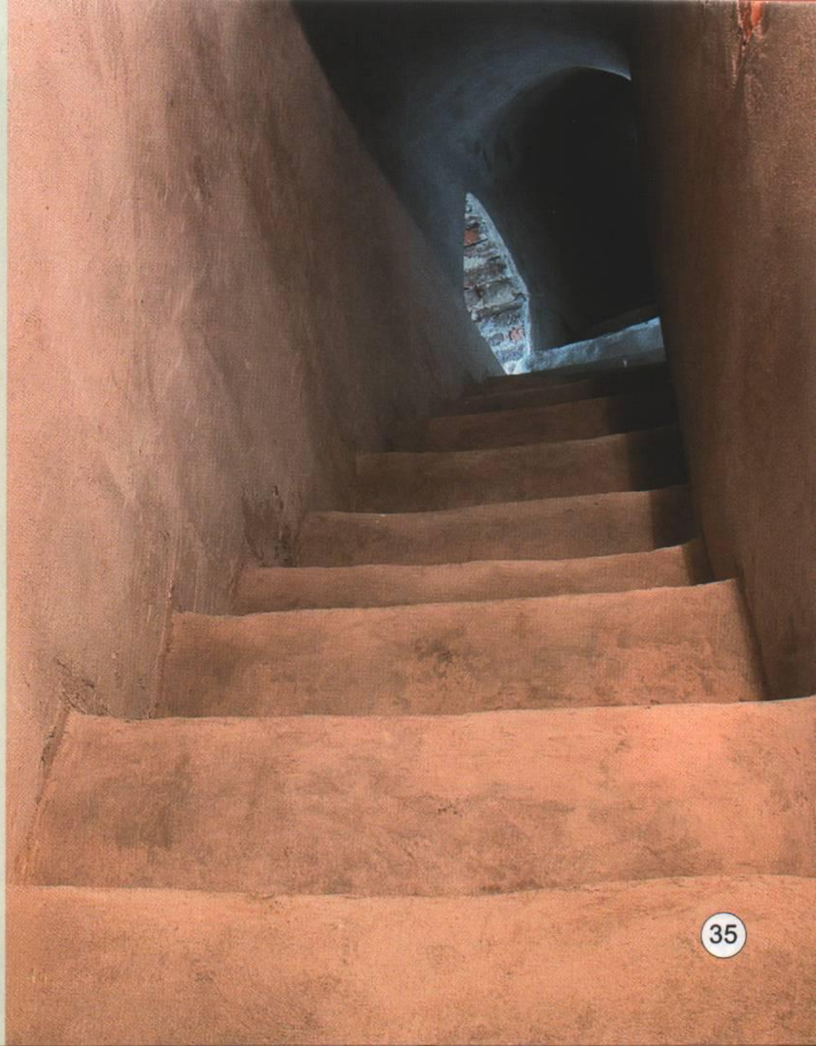

34

ная «Иг. К.». Автор (Игнатий Кулаковский) писал, что в 1837 г. он, будучи в Петербурге и Москве, ознакомился в музее Румянцева с Волынской летописью, найденной в 1809 г. Далее цитируется летописный рассказ об основании Каменца, но мотив постройки столпа высказан наивный: в память о пребывании князя. Сообщается, что внутри остались еще следы деревянных ступеней, а от половины высоты (?) идут вверх в стенах выложенные ступени. Своды каменные в дырах, в 1834 г. еще был вверху купол, также дырявый. Внизу в башне находятся обширные погреба.

В том же году гродненская строительная комиссия направила помощника архитектора Каленкевича в Каменец с заданием описать башню. Он ограничился кратким отчетом: башня имеет пять этажей, деревянные перекрытия и кирпичный свод, покрывающий верх, совершенно обрушились.

В книге «Древняя Польша», изданной в Варшаве в 1846 г., Михал Балинский описал кратко состояние Каменца и башни: «...теперь чахлое местечко, только один этот столп, без употребления уже почти пять веков, торчит своими руинами над массой низких халуп. Внутри этого почтенного памятника сохранились даже остатки дубовых лестниц Бог знает каких времен, но от середины высоты идут вверх ступени в стене; своды, хотя и продырявленные, как рыболовная сеть, однако еще держатся, под башней обширные подвалы»[2]. С Балинским осматривал и обмерял башню соседский помещик И.А. Херсон-

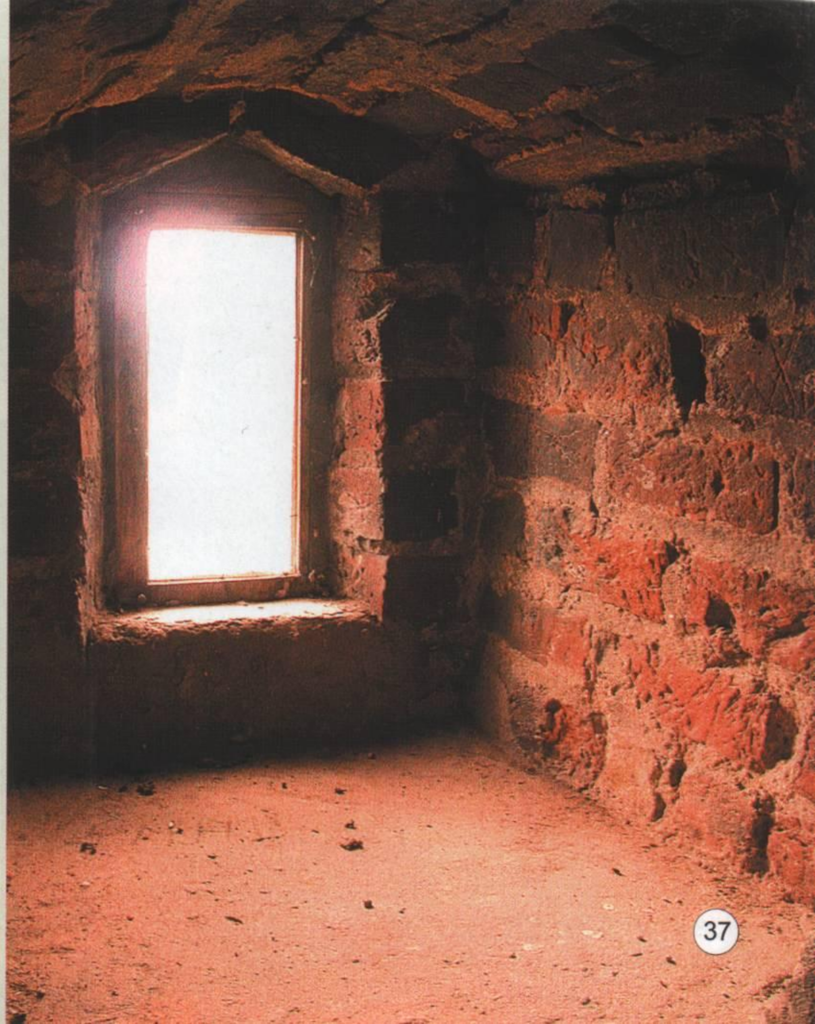
ский, сделавший прекрасный рисунок. Описание Гродненской губернии М. Бобровского (1862 г.) также отмечает в башне каменные ступени и дубовые балки.

Вопрос о ремонте башни возник в 1853—1866 гг., возможно, здесь сыграла роль печальная судьба Коложской церкви. В это время Каменецкий двор принадлежал помещику Косаржевскому. В гродненской строительной комиссии обнаружили план башни, неизвестно кем и когда составленный, но никакие работы не выполнялись.

В 1869—1881 гг. власти вновь заинтересовались Каменецкой башней. Сведения из губернской строительной комиссии не дают ничего нового по сравнению с прежними сведениями; отмечено, что местные жители называют башню «столпом», а также, что погреб внизу под ней был перекрыт сводами. В это время в Петербурге появилась публикация И.И. Срезневского, который пересказал письмо Будиловича от 2 августа 1864 г. с описанием Каменца и башни. Будилович (еще студент Петербургского университета, впоследствии известный славяновед) прислал Срезневскому рисунки деревянной церкви и башни, а также поделился своими наблюдениями. «Толщина зубчатых стен башни (1 сажень и 2 вершка) дает повод заключить, что она была в свое время крепостью. Высота башни 12 сажен 2 аршина, диаметр 6 сажен. С северо-востока ее видно за 15 верст. Гора

на берегу реки по всем признакам насыпная: об этом говорит правильный круглый вид и крутой подъем на 2 сажени. В башне 4 этажа; 1-й сохранил сводчатый потолок, остальные — сгнившие деревянные балки. Окна узкие (4 вершка), длиной в рост человека, только на 4-м этаже четыре больших окна в четыре стороны света и пятое узкое. Вверху свод, стены окончены тупыми зубцами. Свод сверху был покрыт пластом песка, поросшим сорняками и деревьями. Внизу был большой каменный погреб. Построена из красного кирпича; связка и известковый кирпич так отвердели за века, что весь столп словно один большой камень. Помещик, покойный Косаржевский, пытался разбить на кирпич, но не смог. Теперь столп стоит пустой, ни к чему не годный». Местные жители вспоминали, что еще лет 10 назад по воскресеньям и праздникам над столпом вывешивали хоругвь. Пока шло богослужение, нельзя было начинать торг на базаре. Рассказывали, будто строили столп великаны, стоя на коленях; говорили также, что столп — это надгробный памятник великану. Однако некий археолог сообщил Будиловичу, что столп построили волынские князья в XIII в. как пограничную крепость.

В 1881 г. в «Литовских епархиальных ведомостях» священник Балабанович дал описание состояния башни в 1879 г. Поверхность насыпного холма неровная, так что памятник «стоит в котловине, куда стекается часть воды при таянии снега или дожде. Высота его 16 сажен, диаметр более 6. Кирпич трех цветов: темно-желтый,

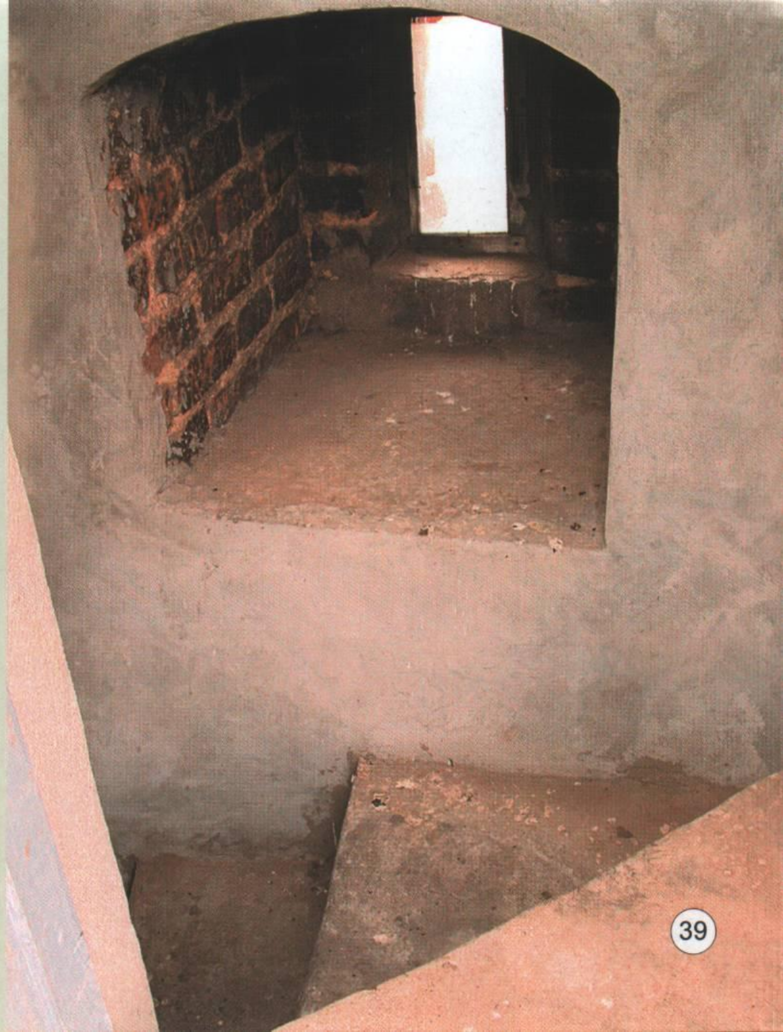

темно-красный, темно-бурый. Стены буро-красного цвета. Внизу, около хода во 2-й этаж, они выкрошились, особенно в самой нижней части. Эти выемки глубиной в два с половиной кирпича произошли от действия стекающей воды и человеческих рук. Тупые зубцы вверху поросли травой, частично отвалились. Верхний свод, по сообщению жителей, рухнул несколько лет назад, но не ранее 1864 г. Внутри никаких следов от этажей, только выемки, где были балки, груды разбитых кирпичей лежат на самом нижнем своде». Во время восстания 1863 г. в башне был военный цейхгауз, даже стояли пушки.

Балабанович насчитал в башне четыре этажа, включая подвал с уцелевшим сводом и круглым отверстием посредине. Ход в подвал ничем не закрывался. Вход во 2-й этаж по распоряжению станового пристава был забит досками, однако дети все же выносили оттуда кирпичи. Автор заметил следы штукатурки внутри верхнего этажа. Он описал расположение окон по этажам и их форму. «Лет 20 назад (в середине XIX в.) башня была еще обнесена оградою, от которой не осталось и следа. Теперь вокруг башни грязь и нечистоты, которые делают неудобным само обозрение ее. Нечистые животные находят себе приют в погребе и выкрошившихся частях внешних стен».

Каменецким двором, в том числе и башней, с 1798 г. владел граф Вельгорский, потом Косаржевский, после 1863 г. — русский помещик Иванов. В 1879 г. двор был куплен на имя Штарка, инспектора народных училищ, и Балабанович опасался, что столп вскоре могут превратить в амбар или

склад. Была образована частная комиссия по сохранению памятника древности, которая надеялась восстановить верхний свод башни и обнести территорию оградою. Но этого не произошло.

В 1899 г. по просьбе Императорской археологической комиссии академик архитектуры В.В. Суслов исследовал Каменецкую башню и составил проект ее реставрации. Император Николай II повелел ограничиться необходимыми работами: 1) восстановить наружную облицовку стен и оконных проемов там, где она повреждена; 2) поправить зубцы по чертежу академика Суслова и покрыть их каменными плитами; 3) внутри башни наверху сделать коническую крышу, которая не должна возвышаться над зубцами и основание которой должно располагаться на уровне между зубцами для стока воды. Работы были выполнены в 1903 г.: заложены кирпичом разрушенные участки стен и зубцов, уложены деревянные балки и перекрытия между этажами. Крестьянин Мотыкальской волости Семен Дранюк изготовил 10 тысяч штук кирпича для реставрации. Кладку выполнял мастер из Гродно Адам Артишевский[3]. Кроме того, был отброшен от стен башни слой земли глубиной 3 м и выложена камнем поверхность вала, образовавшегося при этом. Тем самым оказался вскрытым нижний ярус башни, который в инвентарях считался подвалом (судя по каменной кладке внутри, он и использовался для хранения продуктов).

Башни, подобные Каменецкой, были также в Берестье и Гродно; две сохранились возле Холма, однако они

42

43

46

значительно скромнее Каменецкой по размерам и архитектурно-строительным качествам. В кладке Каменецкого столпа, в отличие от Холмских, не применялся природный камень. Для сооружения потребовалось почти полмиллиона штук кирпича размером около 26,5x13,5x8 см, темно-красного и желтоватого цвета. Для лучшего сцепления с раствором кирпич имеет на одной плоскости продольные борозды (как будто от пальцев руки). Высоким качеством отличается и кладка на известковом беловато-сером растворе, толщина швов 2—4 см. Для связывания рядов кирпичей в них чередуются два «ложка» и один «тычок» (балтская или вендская кладка). В стенах башни за много столетий не возникло значительных повреждений от природных воздействий. Стены кверху немного утоньшаются, образуя снаружи небольшой наклон к вертикальной оси. Они не имеют никаких горизонтальных или вертикальных членений, прорезаны только окнами-бойницами, лишь в самом верху башня опоясана четырьмя рядами поребрика. В первом ярусе — две бойницы, во втором и третьем — по три, в четвертом — две и большой проем, обрамленный скромным готическим порталом. Это, вероятно, древний вход, обращенный в сторону реки, к нему позже приделали балкон. В пятом ярусе четыре бойницы с расширением внутрь и наружу, а между ними плоские ниши с полуциркульным завершением, которые некогда штукатурились и белились. Ступени в стене, начинаясь с третьего яруса, выводят на верх башни с 14 зубцами, в каждом из которых небольшое отверстие, служившее для наблюдения при вражеском обстреле. Снаружи и внутри в кладке стен осталось множество регулярных углублений для закрепления строительных лесов.

48

При археологическом исследовании М.А. Ткачевым был обнаружен под башней фундамент глубиной 2,3 м и диаметром около 16 м, до того неизвестный, сложенный из полевого камня с засыпкой чистым мелким песком[4]. Башня была первоначально разделена внутри на пять ярусов дощатыми перекрытиями по деревянным балкам с различным их количеством. Между 2-м и 3-м ярусами перекрытие держалось на двух взаимно перпендикулярных рядах балок, в расчете на большую нагрузку. Неясно, когда над двумя нижними ярусами были возведены своды; скорее всего, на исходе готики, а не в XIX в., как полагал М.А. Ткачев. Он же утверждал, что башня до 1950-х гг. не белилась и не с нею связано название Беловежской пущи.

Каменецкая башня-донжон представляет собой уникальный памятник военного зодчества в восточнославянских землях. Возникнув в Нормандии, этот тип защитного сооружения в XI—XIII вв. распространился по Западной Европе, достигнув земель Западной Руси. Строгий массивный облик башни напоминает романскую архитектуру, но стрельчатые и трехлопастные завершения проемов, а также ее высотность дают основание причислять ее к самым ранним памятникам готики на белорусских землях. С 1950 г. башня является филиалом Брестского областного краеведческого музея.

История Каменца в нашем представлении связана прежде всего со знаменитой башней, менее известны

49

события его культурной и церковной жизни, немалую роль в которых сыграл князь Владимир Василькович, прозванный Философом. Он основал здесь первую церковь Благовещенья с иконами и литургическими книгами. Описание Каменца 1562 г. указывает в нем четыре церкви: Благовещенья, Воскресения, Рождества Христова и Святого Симеона. Благовещенская церковь, основанная князем Владимиром Философом, перестала существовать в 1654 г. Церковь Рождества Христова описывается в 1579 г. как очень ветхая, но имеющая иконостас. В 1797 г. эта церковь сгорела при пожаре местечка, сохранилась только чудотворная икона с изображением Богоматери «древнейшей прекрасной живописи» (тыльная сторона липовой доски обгорела, но лики остались неповрежденными). Прихожане в складчину приобрели богатую серебряную позолоченную ризу и массивные венцы. После закрытия прихода в 1835 г. икона была перенесена в Симеоновскую церковь и помещена на горнем месте. Народ особенно чтил эту драгоценную святыню[5].

Воскресенская церковь впервые упоминается в 1562 г. В 1637 г. киевский митрополит Петр Могила основал монастырь с церковью Воскресения. Построили церковь мещане, служили в ней только монахи, верховная власть принадлежала киевскому митрополиту; первым игуменом был Макарий Токаревский. Земельные владения монастыря подтверждали короли Владислав IV Ваза (1639 г.), Михал Корибут Вишневецкий (1670 г.), Ян III Собеский (1676 г.). Монастырь упоминается последний раз в 1726 г. Храм, стоявший на Литовской улице, к 1782 г. обветшал так, что утварь из него была перенесена в церковь Святого Симеона, но к концу XVIII в. восстановлен, а в 1835 г. приписан к Симеоновской церкви. Покосившуюся от древности церковь описал Будилович в письме к И.С. Срезневскому: «Я не знаком с теориею искусств и не могу определить, к какому стилю принадлежит роскошная стенная живопись и иконы этой церкви, но и для неопытного глаза она представляет что-то особенное, редкое в здешнем крае. Иконостас в ней небольшой и царские двери очень миниатюрны. Наместная икона Спасителя, очевидно, подновлена неудачно. Храмовый образ Воскресения довольно оригинален: внизу множество бесов — в свиных и других образах. Зато живопись восточной запрестольной стены превосходна. Двенадцать апостолов во весь рост и десять праздников, все с славянскими надписями, хорошо сохранились и прекрасной живописи. Много икон перенесено из Воскресенской в новую Симеоновскую, все замечательной живописи. Да еще при входе в старую церковь поражают две иконы мастерством редкой живописи. Стены раскрашены тоже довольно искусно, но уже во времена блаженной памяти Унии — под сильным влиянием латинской живописи. Святые в монашеском виде под сенью деревьев молятся с необыкновенным смирением и горько плачут о сладостях рая — это контраст православному изображению созерцающего пустынника, хотя бы св. Онуфрия, его образ тоже в церкви. Облачения святых все обыкновен-

ные, иногда с применением к палестинскому климату, кроме архангельского шишака, щита и копья, довольно оригинальных. Светской живописи вроде портрета я не нашел, было время снять». Опасаясь перестройки церкви, Будилович писал: «Горько думать, что превосходная, но несколько потемневшая живопись может попасть в руки какого-нибудь провинциального маляра, который не поцеремонится переделать все на свой лад, или что древность пойдет на чердак...»[6]. К сожалению, опасения Будиловича подтвердились: от Воскресенской церкви не сохранилось ничего.

В 1835 г. в Каменце остался единый Симеоновский приход. В 1759 г. на месте обветшавшей старой церкви была построена новая, с двухбашенным фасадом и куполом. 29 сентября 1839 г. она стала собором. Храмовый образ иконостаса в конце XIX в. написал виленский художник И.П. Трутнев. Колокол весом около 500 кг с изображениями Спаса, Богоматери и Святого Николая был отлит в 1887 г. на заводе Самгина в Москве. В 1912—1914 гг. на высоком холме построен новый каменный собор, с пятью куполами и высокой шатровой колокольней над входом (проект архитектора В.А. Срока)[7]. В 1920-е гг. жительница деревни Пруска Феодосия Филипповна Трайчук в память о сыне-летчике, погибшем в 1918 г. во Франции, и регент хора Семен Павлович Корнелюк купили в храм трехъярусный резной дубовый иконостас, изготовленный в 1912 г. для бокового придела собора Александра Невского в Варшаве.

С древним Симеоновским храмом, скорее всего, связана замечательная Четья-Минея 1489 г.[8], списанная поповичем Березкою из Новогрудка и хранящаяся ныне в Киеве. В ней на одной из страниц надпись киноварью указывает место написания, имя и происхождение писца: «Списана бысть книга сия, нарицаемая четья въ граде оу камянци при великомъ короли андреи в лето 6997; а тогды держалъ от короля камянец панъ третина кухмистръ, а писал сию книгу березка с Новагородка с Литовского попович попа литовоцкого с(ы)нъ Семионовъ Дольбнича и в митрополии а п(и)сал есми от початка книги сам от дошки до половины от с(вя)того семиона до сорок с(вя)тых...». Странным кажется в надписи упоминание короля Андрея, ибо королем в 1489 г. был Казимир Ягеллон. Но запись в краткой «Хронике Великого княжества Литовского» (Ольшевский кодекс): «...король Андрей Казимир умер лета (от) божьего нарожения 1500» — указывает нам, что Казимир Ягеллон имел и второе имя. Известный киевский профессор Н.И. Петров считал, что в надписи речь идет о Каменце Литовском (найдена рукопись неподалеку, в Седлецкой губернии). Он отмечал наличие в церковнославянском тексте южнорусских (украинских) и белорусских слов, что характерно для Брестского региона. Безоговорочно считал рукопись «западнорусской» А.И. Соболевский. На причастность к созданию книги Симеоновской церкви (находившейся если уж не в Каменце, то не далее как в Бресте, где издревле существовал православный монастырь

Святого Симеона Столпника) может указывать то, что отца писца, священника церкви в Литовке (близ Новогрудка), звали Симеон Долбнич, а начал Березка работу в день Святого Симеона.

Волынский летописец проникновенно подвел итог жизни князя Владимира Васильковича, умершего в Любомле 10 декабря 1289 г.: «Он был многоразумный книжник и философ, какого не было на всей земле и после него не будет. Просящим давал, нагих одевал, должников выкупал... за годы княжения своего многие города построил после отца своего. Построил он Берестье, а за Берестьем построил город на пустом месте, названном Лестне, и дал ему имя Каменец... В нем он построил каменную башню высотой в 17 сажен, достойную удивления всех, кто ее видит. И поставил церковь Благовещенья Святой Богородицы, и украсил ее иконами золотыми, и сковал серебряные сосуды служебные, и положил в ней Евангелие-апракос, окованное серебром, и Апостол-апракос, и паремийник, и соборник отца своего, и крест воздвизальный вложил...»

Таким образом, основав Каменец, Владимир Василькович позаботился не только об его обороне, но и о церковно-духовном развитии его жителей. Не дошли до нас книги и иконы, подаренные князем, но на месте его церкви возвышается Свято-Симеоновский собор, а Каменецкая вежа, как и семь веков назад, поражает посетителей простой и величественной архитектурой.

The Galich and Volyn annals of 1276 kept the fine story about foundation of Kamenets by Volyn prince Vladimir Vasilkovich: «The God also then enclosed a happy thought into the heart of prince Vladimir, he reflected to put up a town somewhere near Berestye. He also took books of prophets, mentally speaking himself: «My God, strong and all-powerful, creating and destroying by word, and what you, My God, will specify to me, the sinful slave, that I shall make». He opened the book, and Isaiah's prophecy dropped out to him: «The Spirit of the Lord God is upon me; because the Lord hath anointed me to preach good tidings unto the meek; he hath sent me to bind up the brokenhearted, to proclaim liberty to the captives, and the opening of the prison to them that are bound; To proclaim the acceptable year of the Lord, and the day of vengeance of our God; to comfort all that mourn; To appoint unto them that mourn in Zion, to give unto them beauty for ashes, the oil of joy for mourning, the garment of praise for the spirit of heaviness; that they might be called trees of righteousness, the planting of the Lord, that he might be glorified. And they shall build the old wastes, they shall raise up the former desolations, and they shall repair the waste cities, the desolations of many generations». From this prophecy prince Vladimir understood God's favour to himself, and started to search for a suitable place where to put up a town. This Earth became empty for 80 years after prince Roman. Nowadays the God has revived it with his favour. Vladimir also sent a clever man, named Alexa, which at the time of prince's father had constructed many towns, upwards on the river Losna by boats with local residents to find a place where a town can be put up. Alexa found such a place, came to prince and started to tell. Prince himself went with boyars and servants and grew fond of that place above a bank of the river Lysna. He cleared away it and then cut down a town, and named it Kamenets (Stone Town) because a ground was stony»[1]. At the same time there is also another version of an origin of the name the town — from «a stone pillar» (really stones on neighboring fields were not too numerous).

According to the Galich and Volyn annals, time of construction of a tower is between 1276 and 1288. The founder liked to be in his new castle, unassailable enough and close to a pushcha (dense forest). Maybe, he built a unprecedented tower at the edge of a princedom not only because of aggressive yatviags, but also as a residence removed from tiresome Tatars. In 1287 Vladimir Vasilkovich being already sick in order to avoid a meeting with Tatars, arrived from Luboml in Berestye, and, having stayed there for two days, left for Kamenets. «And here, in Kamenets, he laid in the illness and told the princess and servants: «As soon as this filth (Tatar commander Telebuga with his warriors — A.Y.) will leave our land we shall go to Luboml». Soon servants came to him to Kamenets and told, that his brother Mstislav distributed Vladimir's villages to his supporters. Vladimir sent the letter with

reproaches, and Mstislav's ambassador came to him with expressing of humility. Calmed Vladimir went from Kamenets to Rai (town) and there dictated the will in which for the first time Kobrin was mentioned.

After Vladimir Vasilkovich's death (1289) the struggle between his brother Mstislav and nephew Jury for the inheritance (the prince had no his own children) began. Mstislav wanted to send ambushes to Berestye, Kamenets and Belsk, but it turned out, that there was already Jury's ambush. It proved to be that when Vladimir was still sick, Berestyans went to Jury and kissed a cross, speaking: «As soon as your uncle will die, we are yours and the town is yours, and you are our prince». Having learned about Vladimir's death, Jury drove to Berestye and began to reign according to the advise of young boyars and Berestyans. When Mstislav had threatened to call Tatars for help, Jury left from Berestye, «having robbed all the houses of his uncle, and did not remain a stone on a stone both in Berestye, and in Kamenets, and in Belsk». Mstislav arrived in Berestye, but stayed there not for a long time, and went to Kamenets and Belsk, having put there ambushes, and all the local residents were glad to this.

In the 1-st half of XIV century Kamenets was included in the Grand duchy of Lithuania (GDL), and during division of Gedimin's inheritance fell to Keistut. The town suffered from attacks of Teuton komturs in 1375, 1378 and 1379. In 1382 Keistut's son-in-law Mazovian prince Janusz occupied Drohiczyn, Melnik, Surozh and Kamenets as imaginary dowry of his wife Danuta. In 1383 Jagello seized the castle after a week siege, but soon ceded Kamenets and all Berestye land to Vitovt. During a period of Krevo union and Vitovt's struggle for sovereignty of GDL Jagello occupied Kamenets and left here a Polish garrison (1389). After their reconciliation Jagello and Vitovt frequently met here for meetings and hunting in the pushcha. An important road from the Crown (Krakow—Lublin) to GDL (to Grodno, Wilno and further to the East) passed through Kamenets; there were in the castle ambassadors from Europe, Novgorod and Pskov; in 1409 a legate of pope Alexander V delivered a bull about not-legitimacy of two antipopes to the Polish king; here, at a meeting with Vitovt, the English king's ambassador Jilibert de Lannoi came in 1421. In 1526 Sigizmund Herberstein, an ambassador of the German emperor, mentioned the town of Kamenets «with a stone tower in the wooden castle» in his «Notes».

Due to its castle, Kamenets since 1413 was the center of a powiat (district) in Troki and Podlassie woiewodstwos (regions), but in 1569 was included in Berestye powiat and wojewodstwo. The town and the castle so strongly suffered in the war of the middle of XVII century, that the sejm (diet) in 1661 released Kamenets from taxes for 4 years. After the Moscow-Swedish invasion the castle lost its military value, having remained only a court yard — the center of a starostwo (country). Inventories of the Kamenets castle of the XVIII century draw a picture of abandonment

of the tower. Entry to the castle from the town conducted through a gate in an earth wall, then on a bridge through a moat, through another gate, on each side of which there were punishment cells (the castle also had functions of a prison). Across the moat on perimeter the yard was enclosed by a palisade. All the constructions were wooden, glass in windows was mounted in wood and tin, there were also a fireplace with stucco moulding and a tiled stove with eagles... «Outside the castle on an earth wall there is a tower under which there is a shelter with a door in it to the top circle... The bottom circle is without a door and any closing, this tower from above is immured, inside is ruined, in windows there are no glasses» (1728).

In 1757 when hetman Mikhal Kazimir Radziwill held a starostwo, in a detinets (inside castle) there was already a wooden palace, recently constructed, with six rooms, a dining room and a hall in which in the corners there were two fireplaces-lockers, and in studies — four round stoves. A fire-box of the stoves was under a hall in a vaulted cellar. (In 1896 on a place of the castle there were buildings of men's and women's schools. When during construction holes for their bases were being dug, an underground bricklaying was found. Most likely, it was the cellar of the palace mentioned above. Among inhabitants the legend went, that between the palace and the tower there was a underground passage.)

The castle was surrounded by a moat and a board fence. «The castle tower is round, high, brick, having under itself a crypt, half vaulted. To an entrance into a crypt the tambour of the sawn logs, with an entrance door on veils is attached. The entrance into the crypt went through the same door, only with an iron grille. Recently a lobby of cut wood, with doors and a floor of boards was attached to the tower; and the doors of the same pine blocks, having six transoms and a floor of boards conduct to the tower itself». About the upper circles nothing is told in the inventory, probably, they already were not used in any way. However, in 1761 in Kamenets a dragoon regiment quartered, and serving in it inquisitive Udalrik Radziwill with officers observed a rare astronomical phenomenon — passage of Venus through a disk of the Sun. Then still nobody thought of an origin and a historical value of a unusual tower.

The last known inventory of the castle from December, 28, 1822 describes an ordinary state court yard, not mentioning neither about earth walls, nor about moats. The tower appeared to be already beyond its borders, extraction of bricks from the tower began. «In the right side beyond the castle detinets there is a pillar or an ancient tower, immured of bricks, around it below there is a stack of taken out bricks, under it there is a cellar with a new attached tambour of pine wood, covered with shingles, with a ladder, immured jambs and a door. On the other hand of the tower the warehouse is made... Above the tower there is a brick holey vault. Below there is a

ladder for an opportunity of repair at the top of this building».

It is surprising, that in 1826, right after accessions to the throne, emperor Nikolay I ordered not to destroy ancient buildings, castles in particular, and to repair, though to repair only a gate in them or the necessary premises. The Ministry of Internal Affairs requested from governors data about presence of such antiquities. Grodno civil governor K.O. Maksimovich directed an inquiry to district police officers. On November, 3, 1827 the report from Brest «about presence of a stone pillar in Kamenets, belonging to the counts Weliogorskis» was received. The police officer measured a pillar and informed, that the height of it was equal 35,5 arshin, a circle — 48 arshin, thickness of walls — 3 arshins. «Bricks are not spoiled at all and so as (pillar) is constructed of ancient good stuff bricks are almost hardened into stone, and this pillar is rather strong, and only in the middle there are still some storeys, upper floors are damaged».

The district police officer could not find out, when and what for «the column or tower» in Kamenets had been constructed , but learned, that in the times of Magdeburg town law this column as a coat of arms had been represented on the seal. Local residents stated different versions. The first version spoke, that the tower had been constructed by a certain apanage prince to imprison his brother for crimes and the other same one had been supposedly constructed in Kamenets-Podolsk or in Helm for arrest of the second criminal brother. Others considered, that in days of residing yatviags in local places the tower had been used for defense and in it several hundred men could be located on one floor, and there had been three floors. «Near that tower there is a castle built of wood on an earth wall, on the one hand surrounded by a river and from three sides by moats; and during battles when the castle was besieged, the garrison protecting a town in such buildings was located and from here threw shells necessary for its rescue through windows». The police officer's report contains the version of an origin of name of Belovezhskaya pushcha (White Tower dense forest) from the name of this tower, once called Belaya vezha (White tower) it had been whitewashed with lime, «the traces are conserved now».

In 1837 Ignatiy Kulakowski sent to the Grodno governor translation from French «The pillar of Kamenets of Lithuania» and a picture with an effigy of the tower. Date of foundation of Kamenets is specified in the text — 1276. In «The Grodno provincial news» (1845. Addition to № 32) an article «The Tower in Kamenets of Lithuania», signed by «Ig. K.» was published. The author (Ignatiy Kulakowski) wrote, that in 1809 the Volyn annals had been found, and in 1837 he, «being in capitals», saw it in Rumiantsev's museum. Further the annalistic story about foundation of Kamenets is quoted, but the motive of

construction of a pillar is stated naive: in memory of stay of the prince. It is informed, that inside there were still traces of wooden steps, and from half of height there were upwards steps laid out in walls. Stone vaults with holes, still in 1834... in the dome of the building. In the bottom of the tower there are extensive cellars.

The Grodno building commission directed the assistant to architect Kalenkevich to Kamenets with the task to describe a pillar. He confined himself to a summary record: the tower has five floors, a wooden overhead cover and a brick vault covering a top, had completely fallen.

In the book famous «Ancient Poland», issued in Warsaw in 1846, Mihal Balinsky described briefly conditions of Kamenets and the tower: «...now it is a sickly town, only one this pillar, without the use already almost five centuries, sticks out with its ruins above mass of low peasant houses. Inside this respectable monument the rests of oak ladders of unknown times were kept, but from the middle of height there are upwards steps in the wall; vaults though are full of holes as a network, however still keep; under a tower there are extensive cellars»[2]. Together with Balinsky neighbouring landowner I.A. Khersonsky examined and measured the tower; he also made a fine figure. The description of the Grodno province by M. Bobrovsky (1862) also marks stone steps and oak beams in the tower.

The question on repair of the tower arose in 1853—1866, probably, the sad destiny of the Kolozha church here played its role. At that time the Kamenets court yard belonged to landowner Kosarzhevsky. In the Grodno building commission the plan of the tower was found out, it is not known by whom and when it was made, but no works were carried out.

In 1869—1881 authorities again became interested in the Kamenets tower. Data from the provincial building commission do not give anything new, in comparison with former data; it is marked, that local residents name a tower «pillar», and also that the cellar under it was blocked by vaults. At that time in Petersburg I.I. Sreznevsky's publication appeared which retold Budilovich's letter from August, 2, 1864 with description of Kamenets and the towers. Budilovich sent to Sreznevsky figures of a wooden church and a tower and told his supervision. «Thickness of toothed walls of a tower (1 sazhen and 2 vershoks) gives an occasion to conclude, that it was a fortress in old time. Height of the tower is 12 saszen 2 arshins, diameter is 6 sazhen. From northeast it is visible for 15 verstas. A mountain on a bank of the river according to all attributes is erected: a correct round view and a steep slope on 2 sazhens testify about it. In the tower there are 4 floors; the 1-st one kept a vaulted ceiling, the others — the decayed wooden beams. Windows are narrow (4 vershoks), the length has a growth of the man, only on the 4-th floor there are 4 big windows in 4 cardinal points and the 5-th one is narrow. Above there is the vault, walls are ended with stupid teeth. The vault from above was covered with

the layer of sand overgrown with weeds and trees. The big stone cellar was below. It is constructed of red bricks; the mortar and limy bricks so hardened for centuries, that all column is as if one big stone. The landowner, deceased Kosarzhevsky tried to break into bricks, but could not. Now the column stands empty, good-for-nothing». Local residents recollected, that else about 10 years ago on Sundays and holidays a banner had been hung out above a pillar. While there was a divine service, it was forbidden to begin bargaining on a market. People told, as if giants had built a pillar, kneeling; people spoke also, that the pillar was a gravestone monument to a giant. However a certain archeologist informed Budilovich, that a pillar had been constructed by Volyn princes in XIII century as a border fortress.

In 1881 in «The Lithuanian eparchial news» priest Balabanovich gave the description of a condition of a tower in 1879. A surface of an erected hill is rough so the monument «stands in a hollow where the part of water is flown down at thawing snow or at rain. Its height is 16 sahzen, the diameter is more than 6. Bricks are of three colours: dark-yellow, dark- red, dark-brown. Walls are of brown-red colour. In the lowest basis, near a passage to the 2-nd floor, they crumbled away, especially in the lowermost part. These depressions by depth in 2,5 bricks took place because of action of flowing down water and human hands. Stupid teeth became overgrown with weed, some parts fell off. The top vault, according to inhabitants, collapsed several years ago, but not earlier 1864. Inside there are not any traces of floors, only depressions where there were beams, heaps of the broken bricks lay on the lowermost vault». During revolt of 1863 in a tower a military store-room was situated, even there were cannons.

Balabanovich counted four floors in the tower, including a cellar with the undamaged vault and a round aperture in the middle. The passage into a cellar was closed by nothing. The entrance to the 2-nd floor according to the order of of the stan (small district) police officer was nailed by boards, however children nevertheless took out bricks. The author noticed traces of plaster inside the top floor. He described an arrangement of windows on floors and their form. «About 20 years ago (i.e. in the middle of XIX century) the tower had been still enclosed by fence which did not remain also a trace after itself. Now around a tower dirt and sewage make inconvenient review of it. Animals find a shelter to themselves in a cellar and in crumbled away parts of external walls».

Owners of the Kamenets court yard including a tower, since 1798 were count Wielgorski, then Kosarzhevsky, after 1863 — Russian landowner Ivanov. In 1879 the court yard was bought by figureheads at a name of Shtark, the inspector of national schools, and Balabanovich was afraid, that a pillar could soon be transformed into a barn or a warehouse. The private commission on preservation of a monument of an antiquity was formed which hoped to

restore the top vault of the tower and to enclose territory with a fence. But it did not take place.

In 1899 at the request of the Imperial Archeological Commission (IAC) the academician of architecture V.V. Suslov investigated the Kamenets tower and made the project of its restoration. Emperor Nikolay II ordered to be restricted to the necessary repair: 1) to restore external facing of walls and window apertures where it is damaged; 2) to correct teeth according to the drawing of academician Suslov and to cover them with stone plates; 3) inside the tower above to make a conic roof which should not exceed above teeth in any way and which basis should settle down at a level between teeth for a drain of water. Works were been executed per 1903: the destroyed sites of walls and teeth were bricked up, wooden beams and laps between floors were stacked. Peasant of Motykalskaya volost (small rural district) Semion Draniuk made 10 thousand bricks for restoration. The laying was carried out by the master from Grodno Adam Artishevsky[3]. Besides, the layer of the soil of height of 3 m was rejected from walls of the tower and the surface of the formed earth wall was laid out by stones. Thus, there was opened the bottom circle of the tower considered as a cellar (judjing by stone laying inside it was used as an ice-house but it could also be a severe prison as in European donjons).

The towers similar to the Kamenets one, were also in Berestye and Grodno; two towers are preserved near Holm, however they are much more modest than the Kamenets tower in the sizes and architectural-building qualities. In the laying of the Kamenets pillar natural stones were not applied as in Holm towers. For a construction it was required to make almost half-million bricks in the size about 26,5x13,5x8 sm, of dark red and yellowish colours. For the best binding the brick has on one plane longitudinal furrows (as though from fingers of a hand). The laying on a limy white and grey solution also has high quality, thickness of seams is 2—4 sm. For binding lines of bricks in them are alternated by two «stretchers» and one «header» (Baltic or Vend laying). In the tower for many centuries there were no significant damages because of natural influences. Walls become thin upwards, forming outside of a small inclination to a vertical axis. They have no any horizontal or vertical partitionings, are cut only by windows — loopholes, only in the top the tower is surrounded with four lines of a teeth brick row. In the first circle there are two loopholes, in the second and the third — per three, in 4-th — per two and the big aperture framed by a modest Gothic portal. It is, probably, an ancient entrance faced to the river, later a balcony was attached to it. In 5-th circle four loopholes with expansion inside and outside, and between them flat niches with a semi-circular consummation which once were plastered and whitewashed. Steps in walls, since 3-rd circle, lead onto the top of the tower with 14 teeth, in each of them there is

the small aperture serving for supervision at enemy bombardment. Outside and inside in the laying of walls there are many regular recesses for fastening scaffolding. During archeological research M.A. Tkachov found out the base of depth of 2,3 m and diameter about 16 m under the tower; up to that time it was unknown, the base was built of field stones with pouring clean fine sand[4]. The tower was originally divided inside into five circles by board laps on wooden beams with their various quantity. Laps between 2-nd and 3-rd circles kept on two mutually perpendicular lines of beams, counting on the big loading. It's not clear, when above two bottom circles vaults had been erected; most likely, in the end of a gothic style, but not in the XIX century as M.A. Tkachov believed. He also asserted, that the tower till 1950-s had not been whitewashed, and the name of Belovezhskaya pushcha (White tower forest) is not connected with its name.

The Kamenets tower-donjon represents a unique monument of military architecture in the Eastern Slav lands. Having arisen in Normandy, this type in XI—XIII spread across Western Europe, having reached the lands of Western Russia. The strict massive shape of a tower reminds Romance architecture, but lancet and 3-blade consummations of apertures, together with altitude give the reason to rank it to the earliest monuments of a Gothic style on the Belarus lands. Since 1950 the tower is a branch of the Brest museum of regional studies.

History of Kamenets will be incomplete if to be limited to the story about one Kamenets place of interest – the tower — and not to mention church antiquities.

Description of Kamenets of 1562 specifies in it four churches: of Annunciation, of Resurrection, of Nativity of Christ and of St Simeon. The Annunciation church had been founded by prince Vladimir Philosopher, ceased to exist in 1654. The church of Nativity of Christ is described in 1579 as very ramshackle, but having an iconostasis. In 1797 this church burned down during a fire of the town, the wonder-working icon with the image of Our Lady of «the most ancient fine painting» (the rear side of a linden board scorched, but faces remained intact) was kept only. Parishioners together got the rich silver gilt riza and massive wreaths. After closing a parish in 1835 the icon was transferred to the Simeon church and was put on an upper place. People especially revered this precious relic[5].

The Resurrection church for the first time was mentioned in 1562. In 1637 Kiev metropolitan Peter Mogila founded a monastery with a church of Resurrection. Townsmen constructed the church, only monks served in it, the supreme authority belonged to the Kiev metropolitan; Makary Tokarevsky was the first Father-Superior. Land possessions of the monastery were confirmed by kings Wladyslaw IV Vasa (1639), Michael Korybut Wiszniewiecki (1670), Jan III Sobieski (1676). The monastery was mentioned last time in 1726. The temple

being in the Lithuanian street, by 1782 had decayed so, that the utensils from it was transferred to St Simeon's church, but by the end of XVIII century it had been rebuilt, and in 1835 it was ascribed to the Simeon's church. The church which had been lop-sided from age was described by Budilovich in his letter to I.S. Sreznevsky: «I am not familiar with theory of arts and I can not determine, to what style magnificent murals and icons of this church belong, but also for an inexperienced eye it represents something especial, rare in local territory. An iconostasis in it is small and king's doors are very tiny. The icon of the Saviour, obviously, is renewed unsuccessfully. The temple image of Resurrection is rather original: below is set of demons — in pork and other images. But painting of the eastern behind-altar wall is excellent. Twelve apostles in all growth and ten feasts, all with Slavic inscriptions, were well kept and of fine painting. Many icons were transferred from the Resurrection church to the new Simeon church, all of remarkable painting. Moreover at an entrance to the old church two icons of rare painting amaze. Walls are painted rather skilfully too, but already in days of church Union — under strong influence of Latin painting. The Saints in an air of monks under the canopy of trees pray with unusual humility and bitterly cry about sweets of paradise, this is a contrast to the orthodox effigy of beholding hermit, even St Onufry (his image is in the church too). Dresses of the Saints are all ordinary, sometimes with application to the Palestinian climate, except of Archangel's helm, a shield and a spear, rather original. I did not found secular painting like a portrait». Being afraid of reconstructing the church, Budilovich wrote: «It's bitterly to think, that excellent, but a little bit darkened painting can come into the hands of any provincial dauber who does not be careful to alter all in his own way, or that the antiquity will go onto an attic...»[6]. Unfortunately, Budilovich's fears proved to be true: nothing kept off the Resurrection church.

In 1835 in Kamenets the only Simeon's parish has remained. In 1759 on the place of the decayed old church the new one, with a two-tower facade and a dome, was constructed. On September, 29, 1839 it became a cathedral. The temple image in the end of the XIX century was painted by Wilno artist I.P. Trutnev. The bell of weight about 500 kg with images of the Saviour, Our Lady and St Nicolas was cast in 1887 at Samgin's factory in Moscow. In 1912—1914 on the high hill the new, stone cathedral, with five domes and a high tent bell-tower above an entrance (the project of architect V.A. Srok) was constructed[7]. In 1920-s the inhabitant of the village of Pruska Feodosiya Philippovna Traychuk in memory of her son (a pilot who had perished in 1918 in France) and regent of chorus Semion Pavlovich Korneliuk bought a three-storeyed carved oak iconostasis for the temple. Earlier

it was made for a lateral altar of Alexander Nevski's cathedral in Warsaw (1912).

A remarkable Chetya Mineya[8] (a sermon orthodox book) of 1489 copied by a priest's son Berezka of Novogrodek and kept nowadays in Kiev, most likely, is connected with the ancient Simeon's temple. In it on one of pages the inscription with cinnobar specifies a place of creation, a name and an origin of a scribe: «This book, named Chetya was copied in a town of Kamenets under great king Andrey in a year 6997 (i.e. 1489 A.D.), and at that time king's chief of the kitchen sir Tretina held Kamenets in lease, and the scribe of this book was Berezka of Novogrodek of Lithuania, Litovka priest Semion Dolbnich's son; and Berezka wrote himself from the very beginning of the book up to the half, from St Simon till the Forty saints...». It seems strange the mention of king Andrey in an inscription because Kazimir Jagellon was the king in 1489. But a record in the brief «Chronicle of the Grand duchy of Lithuania» (the Olshevo code): «...King Andrei Kazimir died in 1500 A.D.» specifies to us, that Kazimir Jagellon had also the second name. Famous Kiev professor N.I. Petrov considered, that the inscription had narrated about Kamenets of Lithuania (the manuscript had been found nearby, in Sedltsy province). He noticed the presence of Southern Russian (Ukrainian) and Belarusian words in the Church Slavonic text that was typical for the Brest region. A.I. Sobolevsky unquestionably considered the manuscript as «Western Russian». Involvement of the Simeon's church in creation of the book (it was situated if not in Kamenets but not further than in Brest where from ancient times there was an orthodox monastery of St Simeon on the Pillar) can be specified by the fact that the scribe's father, the priest of a church in Litovka (near Novogrodek), was named Simeon Dolbnich, and also that the scribe began his work on St Simeon's day.

The Volyn chronicler pathetically summed up a life of prince Vladimir Vasilkovich who had died in Luboml on December, 10, 1289: «He was a multireasonable booklover and a philosopher who had been never on all the Earth and never would be after him. He gave the begging, dressed the nude, redeemed the debtors... For years of the reigning he constructed many towns after his father. He constructed Berestye, and beyond Berestye he constructed a town on the empty place named Lestne, and named it Kamenets... In it he constructed a stone tower of height of 17 sazhen, worthy of surprise of everyone who sees it. Also he put a church of a Annunciation of the sacred Virgin, and decorated it with gold icons, and forged silver sermon vessels and put in it the Gospel fettered with silver, and the Apostle and other church books and a cross...». So, having founded Kamenets, Vladimir Vasilkovich was worried not only about its defense but also about church and spiritual life of its residents. Books and icons presented by the prince didn't preserve, but at the place of his church St Simeon's cathedral towers and the Kamenets pillar as seven centuries ago astonishes visitors with its simple and majestic architecture.

[1] Памятники литературы Древней Руси. XIII век. М., 1981.
[2] Starozytna Polska. Warszawa, 1846. T. III. C. 765.
[3] Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. Мн., 1977.
[4] Ткачоў М.А. Замкі Беларусі. Мн., 1977. С. 9—11.
[5] Паевский Лев. Каменец и его древние храмы // Виленский календарь, 1896.
[6] Срезневский И.С. Сведения и заметки о малоизвестных памятниках. Вып. 1. СПБ, 1867. С. 8—9.
[7] Кулагін А.М. Праваслаўныя храмы на Беларусі. Мн., 2001. С. 96.
[8] «Чэцці-Мінеі» — зборнікі жыцій святых, складзеныя па месяцах.

«Четьи-Минеи» — сборники житий святых, составленные по месяцам.

«Chetyi-Minei» — collections of biographies of the Saints, composed by months.

Подпісы да ілюстрацый
Подписи к иллюстрациям
Inscriptions for illustrations

1. Макет Камянецкага замка. XIII ст.
Макет Каменецкого замка. XIII в.
A model of the Kamenets castle of the XIII century.

2. Праект рэстаўрацыі Ул.В. Суслава. 1898.
Проект реставрации В.В. Суслова. 1898.
A project of restoration by V.V. Suslov. 1898.

3. Камянецкая вежа, злева — драўляная сінагога. Малюнак Н. Орды. 1876.
Каменецкая башня, слева — деревянная синагога. Рисунок Н. Орды. 1876.
The Kamenets tower, a wooden synagogue to the left. A drawing by N. Orda. 1876.

4. Верх вежы: зубцы і рэшткі скляпення. Фота 1898.
Завершение башни: зубцы и остатки свода. Фото 1898.
The top of the tower: teeth and remains of the vault. Photo of 1898.

5. Разрэз вежы. Чарцёж Ул.В. Суслава. 1899.
Разрез башни. Чертеж В.В. Суслова. 1899.
A section of the tower. A drawing by V.V. Suslov. 1899.

6. Выгляд напярэдадні рэстаўрацыі. 1903.
Вид накануне реставрации. 1903.
A view on the eve of restoration. 1903.

7. Археалагічныя знаходкі. Раскопкі А.А. Башкова і А.В. Іова. 2003.
Археологические находки. Раскопки А.А. Башкова и О.В. Иова. 2003.
Archeological finds. Excavations of A.A. Bashkov and O.V. Iov. 2003.

8. Партрэтная кафля (2-ая палова XVI ст.). Раскопкі А.А. Башкова і А.В. Іова. 2003.
Портретный изразец (2-я половина XVI в.). Раскопки А.А. Башкова и О.В. Иова. 2003.
A portrait tile (the 2-nd half of the XVI century). Excavations of A.A. Bashkov and O.V. Iov. 2003.

9. Тэракотавая сценная кафля з арнаментам тыпу «каваны метал» (канец XVI — 1-ая палова XVII ст.). Раскопкі А.А. Башкова і А.В. Іова. 2003.
Терракотовый стенной изразец с орнаментом типа «кованый металл» (конец XVI — 1-я половина XVII в.). Раскопки А.А. Башкова и О.В. Иова. 2003.
Terracota wall tile with ornament of the type «forged metall» (the end of the XVI — the 1-st half of the XVII century). Excavations of A.A. Bashkov and O.V. Iov. 2003.

10. Гзымсавая паліваная кафля — «дахоўка» (канец XVI — 1-ая палова XVII ст.). Раскопкі А.А. Башкова і А.В. Іова. 2003 г.
Карнизный глазурованный изразец — «черепица» (конец XVI — 1-я половина XVII в.). Раскопки А.А. Башкова и О.В. Иова. 2003.
Cornice glazed tile (the end of the XVI — 1-st half of the XVII century). Excavations of A.A. Bashkov and O.V. Iov. 2003.

11—13. Гзымсавая паліхромная кафля (1-ая палова XVII ст.). Раскопкі А.А. Башкова і А.В. Іова. 2003.
Карнизные полихромные изразцы (1-я половина XVII в.). Раскопки А.А. Башкова и О.В. Иова. 2003.
Cornice polychromatic tiles (the 1-st half of the XVII century). Excavations of A.A. Bashkov and O.V. Iov. 2003.

14. Арбалет (XIV ст.). Рэканструкцыя М.А. Фамічова.
Арбалет (XIV в.). Реконструкция Н.А. Фомичева.
An arbalest (XIV c.). Reconstruction of N.A. Fomichev.

15. Кальчуга. Баявыя сякеры XVI ст.
Кольчуга. Боевые топоры XVI в.
A chain-armour. Fighting axes XVI c.

16. Рыцарскі шлем — армет. Заходняя Еўропа. Пачатак XVI ст.
Рыцарский шлем — армет. Западная Европа. Начало XVI в.
A knight helm — armet. Western Europe (beginning of the XVI c.).

17. Дрэўкавая зброя. XVI—XIX стст.
Древковое оружие. XVI—XIX вв.
Shaft weapons. XVI—XIX cc.

18. Кальчуга. XVI—XVII стст.
Кольчуга. XVI—XVII вв.
A chain-armour. XVI—XVII cc.

19. Полны баявы даспех. Гакаўніца XVI—XVII стст.
Полный боевой доспех. Гаковница XVI—XVII вв.
A complete fighting armour. Hakovnitsa (a kind of a musket, XVI—XVII cc.).

21—22, 29. Старажытны ўваход у вежу з боку ракі.
Древний вход в башню со стороны реки.
An ancient entrance into the tower from the river side.

20, 23, 25. Байніцы вежы (выгляд знадворку і ўнутры вежы).
Бойницы башни (вид снаружи и внутри башни).
Loop-holes of the tower (a view from the outside and from the inside).

24, 26. Уваход у ніжні ярус вежы і муроўка сцяны.
Вход в нижний ярус башни и кладка стены.
An entrance to the lower storey of the tower and laying of the wall.

27—28. Байніцы вежы.
Бойницы башни.
Loop-holes of the tower.

30. Панарама верхняга яруса са скляпеннем.
Панорама верхнего яруса с куполом.
Panorama of the upper storey with a dome.

31. Муроўка сцяны верхняга яруса.
Кладка стены верхнего яруса.
Laying of a wall of the upper storey.

32, 34. Графіці на сценах вежы.
Граффити на стенах башни.
Sgraffito on the walls of the tower.

33. Рэштка нервюры верхняга скляпення вежы.
Остаток нервюры верхнего перекрытия башни.
A rest of a rib of the tower upper floor.

35—39. Ход у сцяне вежы.
Ход в стене башни.
A passage in the wall of the tower.

40. Сучасны дах вежы.
Современная крыша башни.
A modern roof of the tower.

41. Байніца ў верхнім ярусе.
Бойница в верхнем ярусе.
A loop-hole in the upper storey.

42—43. Выгляд на раку Лясная з верху вежы.
Вид на реку Лесная с верха башни.
A view of the Lesnaya river from the top of the tower.

44—46. Выгляд на горад з вежы.
Вид на город с башни.
A view of the town from the tower.

47. Рукапісная Чэцця. Камянец. 1489.
Рукописная Четья. Каменец. 1489.
Hand-written Chetya. Kamenets. 1489.

48—49. Царква Святога Сімяона.
Церковь Святого Симеона.
St Simeon's church.

Экспанаты, якія прадстаўлены на ілюстрацыях 7—18, належаць да калекцыі Брэсцкага абласнога краязнаўчага музея, на ілюстрацыях 19—21 — да калекцыі Кобрынскага ваенна-гістарычнага музея імя А.В. Суворава.

Экспонаты, представленные на иллюстрациях 7—18, принадлежат коллекции Брестского областного краеведческого музея, на иллюстрациях 19—21 — коллекции Кобринского военно-исторического музея имени А.В. Суворова.

The exhibits which are taking place on illustrations 7—18 are in collection of the Brest regional museum of local studies, on illustrations 19—21 are in collection of the Kobrin military-historical museum named after A.V. Suvorov.

Навукова-папулярнае выданне

КАМЯНЕЦКАЯ ВЕЖА

На беларускай, рускай і англійскай мовах

Рэдактар *Ю.А. Паўлюкевіч*
Мастацкае афармленне *Д.А. Ганчарык-Чарняўскай*
Мастацкае рэдагаванне і макет *В.Г. Загародняга*
Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютэрная вёрстка *Ж.М. Голікавай*
Карэктары *Г.К. Піскунова, Л.А. Адамовіч*

Падпісана да друку 21.07.2005. Фармат 90×60 1/16. Папера мелаваная. Гарнітура «Лазурскі». Афсетны друк. Ум. друк. арк. 5,5. Ул.-выд. арк. 7,33. Тыраж 2000 экз. Зак. 453.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларусь» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. ЛИ № 02330/0056828 ад 02.03.2004. 220004, Мінск, праспект Пераможцаў, 11.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Чырвоная зорка». Ліцэнзія № 02330/0056698 ад 30.04.2004. 220073, Мінск, 1-ы Загарадны зав., 3.

ISBN 985-01-0586-0

